

DIKTATURA KRALJA ALEKSANDRA

Kuzmanić, Anja

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:220092>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-15**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET SPLIT
ODSJEK ZA POVIJEST

Završni rad

Diktatura kralja Aleksandra

Studentica:

Anja Kuzmanić

Mentor:

prof. dr. sc. Aleksandar Jakir

Split, rujan 2021.

Sadržaj

1.	UVOD.....	4
2.	POSTANAK DINASTIJE KARAOĐORĐEVIĆ	5
3.	STVARANJE KRALJEVINE SHS.....	7
4.	VIDOVDANSKI USTAV	11
5.	STJEPAN RADIĆ I HRVATSKO PITANJE 1921.-1928.....	16
6.	ATENTAT U NARODNOJ SKUPŠTINI I NJEGOVE POSLJEDICE	18
7.	UVOĐENJE DIKTATURE	20
7.1.	PROKLAMACIJA DIKTATURE	22
7.2.	PRVA DIKTATORSKA VLADA.....	25
7.3.	ZAKONODAVNI RAD U DIKTATURI	26
7.4.	POLITIČKE STRANKE ZA VRIJEME DIKTATURE.....	30
7.5.	PROGONI KOMUNISTA	33
7.6.	REŽIMSKA NASILJA I PROGONI	34
7.7.	CENZURA TISKA	36
7.8.	GOSPODARSTVO U VRIJEME DIKTATURE	38
7.9.	KRAJ „OTVORENE“ DIKTATURE	39
8.	ZAKLJUČAK.....	41
9.	LITERATURA	42

SAŽETAK

Rad prikazuje pokušaj analize diktatorskog režima kralja Aleksandra Karađorđevića u razdoblju od 1929. do 1931. godine. Kroz rad su prikazane vanjske i unutarnje prilike u Kraljevini Jugoslaviji. Također su prikazane i prilike nastanka Kraljevine Jugoslavije kao i način na koji je kralj Aleksandar postao diktatorom. U radu pratim i rad opozicije i drugih sudionika u tom totalitarnom režimu.

Ključne riječi: šestosiječanjska diktatura, kralj Aleksandar, Kraljevina Jugoslavija

1. UVOD

Tema ovog završnog rada je Diktatura kralja Aleksandra. Kroz rad dotaknuti ću eksterne i interne prilike koje su pratile period diktature. Iako je diktatorski režim trajao od 6. siječnja 1929. do 9. listopada 1934., i kojeg možemo podijeliti u dva dijela – na otvorenu diktaturu te na prikrivenu diktaturu, u ovom radu usredotočiti ću se na razdoblje takozvane otvorene diktature koja je trajala od 6. siječnja 1923. do donošenja Oktroiranog ustava 3. rujna 1931. godine.

Kroz rad pokušat ću približiti okolnosti u Kraljevini Jugoslaviji u doba diktature. Osvrnut ću se i na događaje u državi koji su prethodili proglašenju šestosiječanjske diktature; od samog stvaranja Kraljevstva SHS preko zbivanja oko donošenja ustava, atentata u Narodnoj skupštini, sve do gospodarskih prilika u novoj Kraljevini Jugoslaviji.

2. POSTANAK DINASTIJE KARADORĐEVIĆ

Za bolje razumijevanje lika kralja Aleksandra Karadžorđevića, potrebno je pružiti i sliku čitave dinastije Karadžorđevići, od samog postanka, eksternih i internih prilika koje su ih okruživale pa sve do državnog udara na kraljevski par Obrenović.

Dinastija je nazvana po svom začetniku Đorđu Petroviću Karadžorđu (1768-1817). Đorđe je bio jedan od pokretača te vojnička vođa Prvog srpskog ustanka 1804. godine protiv Osmanskog carstva. On je iskoristio rusko-turski rat te je tako proširio vlast na Beogradski pašaluk i time je započeo progon islamskog stanovništva. 1813. godine, sklapanjem rusko-turskog mira, sklonio se u Habsburšku Monarhiju, gdje je zatočen.

1814. odlazi u Rusiju, a u Srbiju se vraća 1817. na poziv Miloša Obrenovića koji ga je dao ubiti da bi se udvorio Osmanlijama. Karadžorđev sin Aleksandar vratio se u Srbiju gdje je postao poručnik-ađutant kneza Mihajla Obrenovića te je kasnije i proglašen knezom. U njegovo doba izrađen je ekspanzionistički vanjskopolitički program (Načertanije I. Garašanina) u skladu s kojim je podupirao srpsku pobunu u južnoj Ugarskoj, a u vanjskoj politici umjesto na Rusiju oslanjao se na Francusku i Veliku Britaniju, a od 1853. sve više na Habsburšku Monarhiju što je dovelo do nezadovoljstva i zbacivanja s vlasti 1858. godine. Umro je u izbjeglištvu.

Sin Aleksandra, Petar I, koji je s njim zajedno izbjegao, školovao se u Beogradu, zatim u Ženevi i u vojnim školama u Parizu i Metz. Kao časnik borio se u francusko-pruskom ratu 1870–71. pretežno je živio u Švicarskoj i u Cetinju gdje se oženio kćerkom Nikole I. Petrovića Njegoša.

Nakon ubojstva Aleksandra Obrenovića („Majski prevrat“) za vladara ga je 1903. izabralo Narodno predstavništvo, međutim način dinastijske smjene te sumnje u Petrovu upletenost doveo su do privremene međunarodne izolacije, a društvo naviknuto na samovlađe omogućilo je jačanje vojnih krugova (tajne udruge Ujedinjenje ili smrt, poznatije kao Crna ruka). Prestao se oslanjati na Austro-Ugarsko te je povezo Srbiju s Francuskom. 1912. sklopio je Balkanski savez s Bugarskom, Grčkom i Crnom Gorom, ali je sve manje imao utjecaja na upravljanje državom koju su preuzeli prestolonasljednik Aleksandar i krug oko Crne ruke. Za vrijeme prvog svjetskog rata izbjegao je na Krf, a u Beograd se vratio 1919.

Njegov sin Aleksandar (1888. – 1934.), regent, a kasnije i kralj, nakon što je prisilio starijeg brata da se odrekne prijestolja, 1909. proglašen je prestolonasljednikom. Nakon ultimatum

Austro-Ugarske Srbiji, proglašen je regentom. U Balkanskim ratovima bio je zapovjednik prve armije, a u prvom svjetskom ratu zapovjednik srpske vojske s kojom je 1915. preko Albanije stigao na Krf. 1917. u takozvanom Solunskom procesu riješio se pukovnika i drugih članova Crne ruke koji su mu bili suparnici. U savezu s Radikalnom strankom sklopio je savez.

Izlaskom Rusije iz rata, koja je podržava Crnu Goru, pridobio je Narodnu skupštinu da zbaci njegovog djeda kralja Nikolu I. i da pripoje Crnu Goru Srbiji 1918. nije prihvatio zahtjeve novostvorene Države SHS pa je 1. prosinca 1918. proglasio ujedinjeno Kraljevstvo SHS te nametnuo dinastiju i sebe za regenta prije odluke ustavotvorne skupštine.

17. kolovoza 1921. godine, nakon očeve smrti, postao je kraljem. ¹

¹ Leček, Suzana. „Karadževići“ U: Hrvatski biografski leksikon (on-line). Leksikografski zavod “Miroslav Krleža”. Pristup ostvaren 11.8.2021. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=179>

3. STVARANJE KRALJEVINE SHS

Rat koji je započeo nakon ubojstva Franje Ferdinanda u Sarajevu 1914. bližio se svome kraju. Centralne sile, koje su započele rat, išle su prema velikom porazu. U takvim prilikama pokoreni narodi (posebice u Austro-Ugarskoj Monarhiji), ohrabljani s „Četrnaest točaka“ Thomasa Wilsona, tražili su putove oslobođenja i samostalnosti. Na tom tragu su bili i južnoslavenski narodi (Slovinci, Hrvati i Srbi kao i druge narodnosti) koji su živjeli na prostorima nekadašnje Austro-Ugarske Monarhije.²

Jugoslavenski klub zastupnika u Carevinskom vijeću zajedno s oporbenim političarima početkom 1918. donio je Zagrebačku deklaraciju u kojoj su tražili osnivanje nezavisne Države Slovenaca, Hrvata i Srba. U toj deklaraciji nisu spominjali teritorij na kojem bi nastala ta država kao ni mogućnost ujedinjenja s Kraljevinom Srbijom i Kraljevinom Crnom Gorom. Jugoslavenski odbor imao je problema s Nikolom Pašićem, predsjednikom srpske vlade, koji je zastupao mišljenje da bi se oslobođeni teritorij, nakon raspada Austro-Ugarske, trebali pridružiti (proširenje Srbije) i stvoriti takozvanu Veliku Srbiju što je bilo suprotno stavovima južnoslavenskog odbora koji se zalagao za ravnopravno ujedinjenje svih jugoslavenskih naroda.

Mnogi građanski političari u Hrvatskoj i Sloveniji, koji nisu emigrirali, i sami su poduzimali akcije za oslobođenje i ujedinjenje. To zalaganje je dovelo u ljeto 1918. do osnivanja narodnih vijeća, a 6. listopada 1918. osnovano je u Zagrebu i središnje Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba kao glavni politički predstavnik svih južnoslavenskih naroda u okviru Austro-Ugarske.³ Program Vijeća bio je „ujedinjenje svih Slovenaca, Hrvata i Srba u narodnu, slobodnu i neodvisnu državu, uređenu na demokratskim uređenjima“. Rukovodeći organ Narodnog vijeća SHS bio je središnji odbor na čijem je čelu bio slovenski političar Anton Korošec.⁴

Car Karlo (nasljednik Franje Josipa) tražio je od svih zaraćenih strana prekid rata, a kada u tomu nije uspio onda je „pokušao spasiti što se spasiti može“ pa je donio u listopadu 1918. manifest u kojem je objavio da će državu preurediti „u savez slobodnih naroda“. Nijemci, Mađari, Poljaci nisu na to pristali – dapače, počeli su se odcjepljivati i osamostaljivati. Dakle, raspadaju se dva carstva te nastaju nove nezavisne države.⁵

² Pavličević, Dragutin. Povijest Hrvatske, Zagreb 1994. str. 303 - 304

³ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961. str. 51 - 52

⁴ Perić Ivo. Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje, Zagreb 1974. str. 81

⁵ Isto, str. 81

Hrvatski sabor 29. listopada 1918. na temelju hrvatskog državnog prava prekinuo je sve državno-pravne sveze Hrvatske s Austrijom i Mađarskom te odlučio da Hrvatska uđe u novu „zajedničku narodnu suverenu Državu Slovenaca, Hrvata i Srba“ koje je istoga dana proglasilo predsjedništvo Narodnog vijeća u Zagrebu. Ta država je nastala na teritoriju današnje Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine te Vojvodine (bez nekih dijelova Dalmacije). Odnosno na teritoriju na kojem su živjela ta tri naroda.⁶

Budućnost te novostvorene države bila je neizvjesna. Imala je velikih poteškoća na unutarnjem i na vanjskom planu. Na vanjskom planu poteškoće su bile u činjenici da je Država SHS nastala od dijela raspadnute Austro-Ugarske Monarhije koja je rat izgubila, stoga nije dobila priznanje savezničkih vlada (Antante), a vojske susjednih država (Srbija i Italija) počele su ulaziti na njezin teritorij. Talijani su došli po svoje nove teritorije obećane Londonskim ugovorom, ali su prešli dogovorene granice. Bez vojske (osim mornarice, koju je Austro-Ugarska Monarhija predala Državi SHS) bilo je nemoguće suprotstaviti se talijanskoj okupaciji.

Unutrašnji problemi države bili su veliki zbog velikih ratnih gubitaka brojnih ranjenika i bolesnih (španjolska gripa 1918.), brojni razvojačeni vojnici kao i takozvani „zeleni kadar“. Stanovništvo je bilo posve osiromašeno zbog višegodišnjeg ratovanja pa je velik broj ljudi živio u neimaštini i gladi. Dakle, vodstvo Države SHS našlo se u vrlo teškoj situaciji. Izlaz iz takvog stanja, s današnje točke gledišta, bilo je ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom i Kraljevinom Crnom Gorom.⁷

U raspravi na Narodnom vijeću SHS iskristalizirala su se dva viđenja o ujedinjenju s Kraljevinom Srbijom i Kraljevinom Crnom Gorom. Svetozar Pribićević zagovarao je centralističko uređenje što je značilo što brže ujedinjenje i što čvršću vezu sa Srbijom.⁸ S druge strane, Stjepan Radić predlagao je državno ujedinjenje jugoslavenskih zemalja u jednu državu „u cijelom svojem etnografski neprekinutom području“ te je, s obzirom na oblik vladavine, predlagao republiku te je istaknuo potrebu ustrojstva te državne zajednice kao federacije (u zapisniku sjednice Središnjeg odbora 23. studenog 1918. istaknuto je kako – „Radićev prijedlog predstavlja krajnji separatizam“, što ne odgovara istini – taj stav su zastupali „Frankovci“). Na sutrašnjoj sjednici Središnjeg odbora (24. studenog) Stjepan Radić je napao „gospodarsku

⁶ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961. str. 68 - 69

⁷ Perić, Ivo. Hrvatska i svijet u XX. Stoljeću, treće izdanje, Zagreb 1995. str. 45

⁸ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961. str. 97 – 98

politiku bez naroda i protiv narodu“ te je istakao da u Narodnom vijeću SHS postoji „socijalističko-buržoaska oligarhija“.⁹

Za federativno uređenje zalagali su se i neki drugi članovi poput dr. Živka Bertića koji je naglasio da „sa kraljevinom Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom imade se postupati kao sa samostalnom jedinicom koja ulazi u jugoslavensku državu“. On je predlagao da se sazove saziv sabora Hrvatske kako bi ratificirao zaključak Središnjeg odbora o ujedinjenju sa Srbijom. Dr. Mate Drinković je u svezi stoga rekao „...mi ne osnivamo ni Velike Srbije, ni Velike Hrvatske, ni Velike Slovenije, nego veliku, jaku i moćnu Jugoslavensku Državu. Moramo ipak konačno priznati, da je Srpska kraljevina izašla u ovome ratu pobjednicom, a mi da smo pobijeđeni. Razum i poštenje nalaže (?) o svakog patriote, da u ovim velikim momentima istupi za narodno državno jedinstvo...“¹⁰

Nakon burnih rasprava i različitih prijedloga izabran je Odbor sedmorice koji će razmotriti sve prijedloge i na osnovu toga (napose s obzirom na kompromisni prijedlog dr. Smolake) da „još danas“ sastavi „jedan zajednički prijedlog, o kojemu će se onda tajno glasovati u središnjem odboru još danas poslije podne“. Na večernjoj sjednici (24. studenog) taj Odbor dostavio je Središnjem odboru svoj prijedlog nazvan „zaključkom“ koji je glasio: „Narodno vijeće SHS u skladu sa svojim dosadašnjim zaključcima i prema izjavi vlade kraljevine Srbije, proglašuje ujedinjenje Države Slovenaca, Hrvata i Srba, obrazovano na cijelom neprekinutom jugoslavenskom području bivše austrougarske monarhije sa Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba...“¹¹

Ovaj Odbor sedmorice dostavio je i konkretno razrađene svoje prijedloge o uređenju državno pravnih pitanja kod pregovora s vladom Srbije. Nakon burne rasprave većinom glasova (protiv S. Radić i D. Hrvoj – „Gospodo, još nije prekasno. Ne srljajte kao guske u maglu!“) zaključeno je da se, od strane Narodnog vijeća SHS u Zagrebu, radi provođenja ujedinjenja Države SHS sa Srbijom (i Crnom Gorom koja će se u međuvremenu priključiti Srbiji – „zeleni“ i „bijeli“) uputi delegacija od 28 članova koja bi trebala postupiti po direktivama u već pripremljenom Naputku. Naputak je sadržavao 11 točaka.¹²

Taj Naputak je uglavnom polazio od gledišta usvojenog i objavljenog u Krfskoj deklaraciji, uz neke izmjene koje su neka vrsta kompromisa između unitarističkog i federalističkog

⁹ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961. str. 112

¹⁰ Isto, str. 115 - 116

¹¹ Horvat, Josip. Politička povijest Hrvatske, drugo izdanje, Zagreb 1990. str. 127

¹² Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961. str. 116 - 118

programa o državnom ujedinjenju. On u prvom redu stoji na principima narodnog jedinstva, jer govori o „svemu ujedinjenom narodu...“. Konačno uređenje zajedničke države trebala je donijeti Ustavotvorna skupština uz dopunu da se „Naputkom“ traži da se Ustav donese dvotrećinskom kvalificiranom većinom. Naputkom nije konačno predviđeno ni pitanje oblika vladavine što je trebala riješiti buduća Ustavotvorna skupština. Do tada bi vlast obnašao regent, srpski prestolonasljednik Aleksandar.¹³

Dan nakon odluke Središnjeg odbora o slanju izaslanstva u Beograd, došlo je do promjene situacije. Vojvodina se priključila Kraljevini Srbiji, a idućeg dana i Crna Gora. Delegacija Narodnog vijeća SHS je krenula prema Beogradu. Zbog promijenjene situacije, a pod utjecajem Pribičevića odstupili su od Naputka te su pred regenta izašli s Adresom (izjavom u kojoj ujedinjenje nije bilo ničim uvjetovano). Kao odgovor na Adresu, regent Aleksandar je 1. prosinca 1918. proglasio ujedinjenje Države Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinom Srbijom u jedinstveno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca. Činom ujedinjenja određeno je da će novonastala država biti monarhija, ali se dalo naslutiti da će država biti organizirana centralistički, a ne federativno.¹⁴

¹³ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961. str. 118

¹⁴ Pavličević, Dragutin. Povijest Hrvatske, Zagreb 1994. str. 306 - 307

4. VIDOVDANSKI USTAV

Da bi uopće mogli pričati o Vidovdanskom ustavu, potrebno je razumjeti okolnosti pod kojima se donio te njegove posljedice na daljnji razvoj Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Za početak trebalo bi se prisjetiti kako je na prvim višestranačkim izborima HPSS porazio hrvatske građanske političke stranke. Osvojili su više zastupničkih mandata od svih njih zajedno, čak njih 50.

Ubrzo nakon izbora Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS) promijenila je ime u Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS) čime se pooštrio sukob s režimom. U takvim se okolnostima sastala krnja, ustavotvorna skupština, bez zastupnika HRSS-a (a u izglasavanju ustava nisu sudjelovali i zastupnici Komunističke partije Jugoslavije (koja je Obznanom zabranjena), Hrvatske zajednice i Jugoslavenkog kluba).¹⁵Obrazloženje nesudjelovanja u radu skupštine je glasilo: „poslanicama HRSS-a neprihvatljivo je polagati zakletvu kralju na početku zasjedanja jer se time prejudicira državno uređenje i prije donošenja ustava.“

Međutim, takvo načelno stajalište nije isključiv razlog njihova nesudjelovanja u radu skupštine, čak bismo mogli reći da je to bio odabir taktike. Vodstvo se stranke, usprkos sjajnom uspjehu na izborima, odlučilo na izvan parlamentarnu borbu, i da će tako opstrukcijom prisiliti beogradski režim na ustupke odnosno pregovore. To se pokazalo pogrešnim pa su promijenili način djelovanja. Iako njihovi poslanici nisu sudjelovali u radu Ustavotvorne skupštine, HRSS je izradio svoj nacrt ustava kojim je predviđeno konfederativno uređenje novonastale državne zajednice. Prema tom nacrtu Hrvatska bi, kao neutralna seljačka republika, s drugim jedinicama stupila u savez suverenih država. Međutim, ustav koji je na kraju izglasan (28.6.1921., na pravoslavni blagdan sv. Vida, pa je nazvan Vidovdanskim ustavom), nije sadržavao elemente federativnog uređenja.).

Vidovdanski ustavom Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca organizirano je kao parlamentarna, ustavna i nasljedna monarhija u kojoj su kralju dane znatno veće ovlasti nego parlamentu. Citiram sljedeće članke Ustava: čl. 49. „Kralj potvrđuje i proglašuje zakone, postavlja državne činovnike i daje vojne činove po odredbama zakona.(...) Kralj je vrhovni zapovednik sve vojne sile. On daje ordene i druga odlikovanja.“; čl. 51. „Kralj predstavlja državu u svim njenim odnosima sa tuđim državama. On oglašuje rat i zaključuje mir.“; čl. 52.

¹⁵ Matković, Hrvoje. Povijest Hrvatske seljačke stranke, Zagreb 1999. str. 81

„Kralj saziva Narodnu skupštinu u redovan ili vanredan saziv. (...) Kralj ima pravo da raspusti Narodnu skupštinu...“; čl. 55. „Kraljeva je ličnost neprikosnovena. Kralju se ne može ništa u odgovornosti staviti, niti kralj može biti tužen...“.¹⁶

Kralj je raspisivao izbore, sazivao i raspuštao skupštinu, imenovao predsjednika vlade i potvrđivao njegove članove, predlagao i potvrđivao zakone. Državom se upravljalo centralistički, iz Beograda. Stoga su povijesne pokrajine ukinute te je zemlja podijeljena na 33 oblasti. Osim njegova sadržaja bio je sporan i način na koji je Vidovdanski ustav izglasan jer nisu poštovane odredbe Krfske deklaracije i odluke Narodnog vijeća Srba, Hrvata i Slovenaca, kojima se za tako važnu odluku predviđala kvalificirana (dvotrećinska) većina. Umjesto toga, Ustav je izglasan jedva prikupljenom običnom većinom, dakle potpuno nedemokratski Ustav.

Ustavotvorna skupština, izabrana 28.11.1920., sastala se prvi put 12.12.1921.. U ustavotvornu skupštinu nisu došli zastupnici HRSS-a - njih 50, te oba zastupnika obnovljene Hrvatske stranke prava. Tako Konstituenta radi samo sa 343 zastupnika umjesto njih 419. U Konstituenti se vode žestoke prepirke oko poslovnika. Zadatak Konstituante bio je regulirati ustavotvorni postupak. U ime protesta privremenog poslovnika poslanici Narodnog kluba, Jugoslavenskog kluba i komunisti nisu htjeli (a komunisti nisu smjeli) sudjelovati u radu Konstituante niti položiti zakletvu dok Konstituenta sama sebi ne propiše poslovnik. U privremenom poslovniku za Hrvatske stranke politički najvažniji moment bio je način izglasavanja ustava.¹⁷

U cijeloj ustavnoj debati u Konstituenti rasprava se vodi gotovo isključivo o unutarnjem uređenju države, o ustavnoj diobi - spor da li će država biti uređena centralistički ili ne centralistički. U političkoj dnevnoj borbi u sporu oko toga pitanja daju se najrazličitija obilježja - anticentraliste se proglašava i separatistima, antidržavnim elementima, reakcionarima, austrijancima, saboterima. Borbu s anticentralistima o Ustavu u prvom redu vodi Pribićevićeva grupa; ona daje centralistima ideju koja se poklapa s njihovim prirodnim težnjama srbijanskih stranaka.¹⁸

Prvi ustavni nacrt izrađen je još u svibnju 1920. pod rukovodstvom Stojana Protića. Protić je u svoj nacrt ustava unio duh i težnje ustava Kraljevine Srbije iz 1903., koji je stajao pod utjecajem starih borba radikalne stranke s dinastijom Obrenovića i zato prirodno nastojao

¹⁶ Jelić, Ivan. Povijena čitanka 4, Zagreb 1991., str. 13

¹⁷ Horvat, Josip. Politička povijest Hrvatske, drugo izdanje, Zagreb 1990. str. 199

¹⁸ Isto, 200

stvarnu vlast oduzeti od krune i usredotočiti je u parlamentu, odnosno u strankama. Sve su stranačke grupe u Konstituenti izradile svoje ustavne nacрте koji su im služili kao uporište u diskusiji. Tu je u prvom redu Ustavni nacrt Narodnog kluba. Za Ustav su konačno glasali radikali, demokrati, Vošnjakovi zemljoradnici, Jugoslavenska muslimanska organizacija i Džemijet - 233 zastupnika. Protiv su glasali socijalisti, republikanci i zemljoradnici - 35 zastupnika. Nije glasovao 161 zastupnik. Vidovdanski ustav prihvaćen je bez većine Slovenaca i Hrvata. Samo beogradska „Politika“ nije predviđala dugovječnost tog Ustava. S prihvatom Vidovdanskog ustava počinje i borba protiv njega, odnosno borba za reviziju Ustava.¹⁹

Nakon što je ustavotvorna skupština izglasala novi Ustav, pretvorena je u redovnu zakonodavnu skupinu. Stranke u vladi prikazivale su prihvrat Vidovdanskog ustava u njegovom obliku kao državnu nuždu, očekujući da će Ustav smiriti stanje u zemlji i započeti novo razdoblje u životu građana. Ali novi ustav nije mogao preko noći ukloniti sve one negativne pojave koje su hranile nezadovoljstvo i oporbu; naprotiv, politički su se odnosi samo još zaoštrili načinom na koji je Ustav donesen. Stranačka pripadnost donosila je karijere, a ne znanje i stručnost, slabo plaćeno činovništvo postaje izuzetno korumpirano.²⁰

Međutim, taj Ustav je za vladajuće značio veliki državopravni događaj i njihovu pobjedu oko konsolidacije države. Prvi dani nakon izglasavanja Ustava ukazali su na sve dublje i sve oštrije suprotnosti centralističke sredine oko vlade i dvora te opozicionih elemenata, kako komunista, tako i hrvatskih federalista. Sa donošenjem Ustava nisu uklonjene sve osnovne suprotnosti tadašnjeg jugoslavenskog društva. Vidovdanski ustav označavao je novi način borbe oko starih pitanja u zemlji. Vladini krugovi isticali su taj Ustav kao uzor demokratskog državnog uređenja.

Oporba je ukazivala na taj Ustav kao na primjer reakcionarnosti. Usprkos brojnim formalno demokratskim odredbama, on je prožimao duh reakcionarnosti. Po svom sadržaju značio je: 1. sankciju onog državopravnog stanja koje je dotad postojalo u Kraljevini SHS, te je u tom pogledu ovaj Ustav imao tek deklaratorni karakter. 2. Vidovdanskim ustavom utvrđena su temeljna državno pravna uređenja, koja su od tada predstavljala okvirne propise za dalji zakonodavni rad u novoj državi.

Vidovdanski ustav prema nacionalnom pitanju zauzeo je gledište kompromisnog nacionalnog unitarizma. U njemu se govori o „troimenom narodu Srba, Hrvata i Slovenaca“.

¹⁹ Horvat, Josip. *Politička povijest Hrvatske*, drugo izdanje, Zagreb 1990., str. 201 - 211

²⁰ Isto, str. 212

To je izraženo na više mjesta u Ustavu – npr. čl. 1 i 2 Ustava kod odredbi o nazivu, grbu i državnoj zastavi, ili pak u čl. 128 kod norme o zakletvi kralja na narodno jedinstvo. Dakle, unitarizam je predstavljao ideološko-politički okvir rješenja nacionalnog pitanja.

S druge strane, centralizam je dobio posebno mjesto u Ustavu. Izražavao je neposredno rješenje državnopravne jezgre tog nacionalnog pitanja po principu: „jedan narod – jedna država“. Međutim, Ustav je ipak predvidio decentralističku podjelu tog „jedinственog državnog teritorija“ – „Uprava u Kraljevini vrši se po oblastima, okruzima, srezovima i općinama (...) Jedna oblast može imati najviše 800 000 stanovnika (...), dvije ili više oblasti mogu se spojiti s time da takva nova oblast ne može imati više od 800 000 stanovnika. Na čelu svake oblasti nalazi se veliki župan koga postavlja kralj (...)“. Time je centralističko ustrojstvo države bilo zajamčeno.²¹

Kasnije je država pak bila podijeljena na 33 oblasti (1. beogradsku, 2. zagrebačku, 3. ljubljansku, 4. mariborsku, 5. primorsko-krajišku, 6. osječku, 7. srijemsku, 8. bačku, 9. podunavsku, 10. podrinsku, 11. valjevsku, 12. šumadinsku, 13. moravsku, 14. požarevačku, 15. timočku, 16. nišku, 17. vranjsku, 18. kosovsku, 19. skopsku, 20. bregalničku, 21. bitoljsku, 22. rašku, 23. užičku, 24. kruševačku, 25. zetsku, 26. splitsku, 27. dubrovačku, 28. tuzlansku, 29. sarajevsku, 30. mostarsku, 31. travničku, 32. vrbasku, 33. bihaćku). Činjenica da su pojedini dijelovi zemlje bili u potpunosti zaboravljeni prilikom diobe (cijeli starigradski kotar, koji je uključivao otoke Hvar i Vis), može služiti kao svojevrsni dokaz da je ta razdioba bila improvizirana, vođena jedino političko-stranačkim ciljem.²²

Treba spomenuti i parlamentarizam, koji po Vidovdanskom ustavu zauzima posebno mjesto. Ustav je normirao elemente parlamentarizma, ali je istovremeno ozakonio i naročita prava tzv. Drugog ustavnog faktora. Ne može se osporiti postojanje triju osnovnih elemenata parlamentarizma prema odredbama Ustava, ali moramo imati na umu da je kralj zapravo „prvi ustavni faktor“. Politička odgovornost vlade predviđena je Vidovdanskim ustavom, ali je utvrđena dvojaka, paralelna odgovornost vlade Narodnoj skupštini i kralju.²³

Što se tiče oblika vladavine, Vidovdanski ustav zauzima monarhijski stav i sankcionira ustavnu i parlamentarnu monarhiju. Međutim, pravni položaj kralja u sistemu vlasti bio je naročito povlašten. Kralj je imao zakonodavnu funkciju te neodređeno pravo sankcije

²¹ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961. str. 355

²² Horvat, Josip. Politička povijest Hrvatske, drugo izdanje, Zagreb 1990. str. 236

²³ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961. str. 356

zakonskih zaključaka Narodne skupštine. Bio je politički potpuno neodgovoran – stajao je iznad svih. Vidovdanski ustav stavio je kralja na vrhunac cijelog državnog aparata.

S druge strane, u Ustavu ima i niz odredaba o pravnoj jednakosti: čl. 4. „Svi su građani pred zakonom jednaki i svi uživaju jednaku zaštitu vlasti...“. Međutim, teško je između ekonomski nejednakih, kao i između stvarno privilegiranih i zapostavljenih pronaći bilo kakvu jednakost pred zakonom. U čl. 5. Ustava se kaže i ovo: „Ujemčava se lična sloboda. Nitko ne može biti uzet na odgovornost, niti inače ma od koga biti lišen slobode, osim u slučajevima koje je zakon predvidio.“. Međutim, kako znamo, stari zakoni, a posebice krivični i dalje su ostali na snazi, koji su bili u suprotnosti o načelnoj proklamaciji o slobodi ličnosti. Također, Ustavom „stan je nepovredan. Vlast ne može poduzesti nikakvo pretresanje, ni istraživanje u stanu građana, osim u slučajevima koje je zakon predvidio i načinom kako je zakonom predviđeno“. Međutim, činjenice dokazuju da se organi vlasti nisu na njega obazirali. „Štampa je slobodna. (...) Cenzura se može uvesti samo za vrijeme rata ili mobilizacije. (...)“. Policijska praksa pokazuje suprotno, koja je itekako „cenzurirala“ oporbeni tisak pod izlikom da imaju „protudržavni karakter“. ²⁴

Dakle, Vidovdanski ustav je bio sastavljen tako da je predstavljao demokratski paravan prema vanjskom svijetu (jednakost građana pred zakonom, nepovredivost stana, sloboda tiska...), ali je imao niz klauzula koje su omogućavale da sve to predribla. To se pravdalo potrebom očuvanja sustava, jer „na to ima pravo svaki režim“.

²⁴ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961. str. 358

5. STJEPAN RADIĆ I HRVATSKO PITANJE 1921.-1928.

Doneseni Vidovdanski ustav nije naišao na odobrenje većine hrvatskih stranaka koje su se tada zalagale za federativno uređenje države. Vodeća hrvatska stranka Hrvatska republikanska seljačka stranka vodila je bitku protiv centralizma od samog nastanka Kraljevine SHS, nije priznavala Ustav i monarhiju te nije ni sudjelovala u radu Narodne skupštine. Sam program HRSS-a bio je federalistički i republikanski te su se odlučili za izvanparlamentarno djelovanje. HRSS podupiru Hrvatska zajednica i Hrvatska stranka prava te zajedno u kolovozu 1921. stvaraju Hrvatski blok koji se zalaže za federalizam protiv centralizma.

Na parlamentarnim izborima 18. ožujka 1923. godine, HRSS je ostvario odličan rezultat i to s osvojenih 473.733 glasa, odnosno 70 zastupničkih mandata (tada postaje druga stranka po snazi u zemlji). Sjajni izborni rezultati jasno su pokazali porast te širenje ideje anticentralizma – narod se izjasnio protiv politike Vidovdanskog ustava.²⁵

Stjepan Radić, vođa stranke, pokušao je riješiti pitanje nacionalne ravnopravnosti u Kraljevini SHS, tzv. hrvatsko pitanje razgovorom s velikim europskim silama (članicama Antante) te je čak 1923. i oputovao u Francusku, Veliku Britaniju i Njemačku. Međutim, njegov put nije urodio plodom – te države su se zalagale za očuvanje versajskog poretka stoga se nisu željele miješati u unutarnja pitanja Kraljevine SHS. Stjepan Radić je čak bio i uhićen 25. ožujka 1919. godine upravo zbog skupljanja potpisa za Zahtijevanja koja će se uputiti Konferenciji mira u Parizu (na ruke Thomas Woodrow Wilsonu).²⁶

1924. Radić je oputovao u Moskvu te je učlanio stranku u Seljačku internacionalu (međunarodno udruženje seljačkih stranaka pod okriljem Komunističke internacionale). Odlazak Radića u Moskvu nije bio prihvaćanje komunističke ideologije, već pokušaj pritiska na Beograd glede aktualnosti rješavanja hrvatskog pitanja.²⁷ Kada je na sastanku stranke 1. studenog 1924. Radić izravno napao kralja Aleksandra, kralj je pozvao Pašića i Pribićevića (glavni vršitelji njegova režima) da ustroje novu vladu i provedu izbore. Vlada Pašić-Pribićević popularno je nazivana i P-P režim; režim koji je HRSS proglasio komunističkom strankom te

²⁵ Horvat, Josip. *Politička povijest Hrvatske*, drugo izdanje, Zagreb 1990. str. 248

²⁶ Matković, Hrvoje. *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb 1999. str. 75

²⁷ Pavličević, Dragutin. *Povijest Hrvatske*, Zagreb 1994. str. 332

na nju proširio odredbe Obznane (kao i na komuniste 1921.).²⁸ Stranka je naišla i na udar Zakona o zaštiti države te je uz Stjepana Radića privedeno i čitavo vodstvo HRSS-a: dr. Vladko Maček, Josip Predavec, dr. Stjepan Košutić, dr. Juraj Krnjević i ing. August Košutić. Obranu Radića preuzeo je dr. Ante Trumbić koji je naglašavao kako primjena Obznane protiv HRSS nije osnovana jer je vodstvo stranke isticalo da se „samo po sebi razumije, da HRSS ostaje i dalje kod svog programa i svoje taktike“. S obzirom da je sud otklonio postupak protiv vodstva HRSS, Obznana nije bila ništa osim sredstva političke represije.²⁹

Iako je početkom 1925. rad stranke zabranjen temeljem Zakona o zaštiti države, na idućim izborima 8. veljače iste godine, stranka je još jednom ostvarila sjajan rezultat s osvojenih 67 zastupničkih mandata. Iako su prije izbora čelnici stranke završili u zatvoru, a sama stranka je dobila zabranu rada, zanimljiva je činjenica da je režim dopustio sudjelovanje na izborima.

Međutim, te iste godine (1925.) dolazi do preokreta. HRSS priznaje monarhiju i Vidovdanski ustav. Stranka se odriče republikanizma i shodno tomu mijenja naziv u Hrvatsku seljačku stranku. Uhićeni su pušteni na slobodu i stranka sklapa sporazum s radikalima. HSS ulazi u vladu, dobiva 5 ministarskih mjesta, a Stjepan Radić postaje ministar prosvjete. Ulaskom u vladu Hrvatske seljačke stranke, režim je smatrao da je riješio problem Hrvata pa im Pribičević više nije bio potreban. Stoga su on i njegova Samostalna demokratska stranka prešli u opoziciju. 1926. HSS, budući da nije mogla ostvariti svoje ciljeve, prekida suradnju s radikalima te izlazi iz vlade i prelazi u opoziciju. U opoziciji počinje suradnja Pribičevićeve SDS i Radićeve HSS i 1927. nastaje Seljačko-demokratska koalicija.³⁰

²⁸ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961. str. 290

²⁹ Horvat, Josip. Politička povijest Hrvatske, drugo izdanje, Zagreb 1990. str. 294-295

³⁰ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961. str. 291

6. ATENTAT U NARODNOJ SKUPŠTINI I NJEGOVE POSLJEDICE

Dvojac Radić-Pribićević započeo je u prvoj polovici 1928. s mnogim zajedničkim političkim nastupima, od Zagreba i Ljubljane do Splita, Novog Sada i Subotice. Zajedničko geslo bila je borba protiv velikosrpske dominacije, borba za ravnopravnost u gospodarenju i plaćanju poreza (porez je bio značajno manji u Šumadiji nego u Slavoniji). Pribićević je već u veljači 1928. godine spomenuo i reviziju Vidovdanskog, centralističkog i unitarističkog ustava. Također su bili i protiv nametnute podjele na oblasti, a Radić je i zahtijevao da hrvatske zemlje (Hrvatska, Slavonija i Dalmacija) budu jedna oblast.³¹

Zastupnici Seljačko-demokratske koalicije djelovali su dogovorno, što se najviše moglo vidjeti tijekom zasjedanja Narodne skupštine u Beogradu kada su oštro napali vladajuće, optužujući ih za despotizam, korupciju, centralizam, neodgovornost, zahtijevajući demokraciju te reviziju ustava. To je bio razlog zašto su kralj i vladajući pokušali razbiti tu koaliciju.³²

Odnosi u Narodnoj skupštini u Beogradu među zastupnicima različitih stranaka bili su napeti i prepuni nepovjerenja. Ponašanje radikala, koji su tada bili najbrojniji, u potpunosti je opravdalo napetost situacije; ponašali su se bahato, nadređeno, autokratski. Radikali su imali problem sa svima koji nisu odobravali njihovu politiku neravnopravnosti, centralizma, nasilja te svega nevaljalog (korupcija, pljačka, progon). Radikalima, kao i kralju Aleksandru, najviše su smetali radićevci. Kralj Aleksandar iskazivao je nezadovoljstvo Radićevom političkom aktivnosti te je još i 4. ožujka 1920. pred tadašnjim hrvatskim banom Matkom Laginjom rekao: „Ili moja, il' njegova glava, dok sam ja na odgovornom mestu!“³³

U službi kralja operirala je i tajna teroristička organizacija 'Bela ruka', koja je u pojedinim dijelovima države ubijala protivnike kraljeve velikosrpske politike. Jedan od članova te organizacije bio je i Puniša Račić, zastupnik radikala u Narodnoj skupštini. Kako radikali ni kralj Aleksandar nisu imali nikakvog načina da se oslobode koalicije, upravo je radikal Puniša Račić 20. lipnja 1928. na skupštini izvršio je atentat na zastupnike Seljačko-demokratske koalicije gdje su ubijena dva zastupnika - Pavle Radić i Đuro Basariček, a tri su ranjena -

³¹ Pavličević, Dragutin. Povijest Hrvatske, Zagreb 1994. str. 339

³² Perić, Ivo. Hrvatska i svijet u XX. Stoljeću, treće izdanje, Zagreb 1995. str. 83

³³ Isto, str. 83

Stjepan Radić, Ivan Pernar i Ivan Grandža. Stjepan Radić je preminuo 8. kolovoza od posljedica atentata. Nakon počinjenog zločina, Račić je mirno napustio skupštinsku dvoranu, vičući: „Živela velika Srbija!“. Čin atentata bio je očito unaprijed osmišljen zločin upravo zbog kazne koju je Račić služio (u zatvoru je imao osobne sluge, bio je smješten u zasebnoj kući, njegova žena je dobivala mjesečnu pomoć od države...).³⁴

Nakon atentata, u zemlji su zavlitali osjećaji straha, ogorčenja i neizvjesnosti, a u Hrvatskoj nitko nije sumnjao da je to bio pomno isplanirani politički zločin koji je nosio teške posljedice. Taj stav je zastupao i Poslanički klub SDK-a, koji je 21. lipnja 1928. odlučio napustiti skupštinu sve dok se u njoj ne stvore uvjeti za slobodan politički rad, za jednakost i ravnopravnost svih zastupnika. Tada je i Svetozar Pribićević, tek kada je bio u potpunosti odbačen i ugrožen, priznao da hrvatski narod ima povijesnu državnost. Izričito je i rekao kako su „Hrvati u zajedničku državu donijeli svoju historijsku državnost“, pa im se zato treba omogućiti „potpuna jednakost i ravnopravnost“, kao i narodima koji su „kroz vjekove znali sačuvati svoju državnost“. Pribićević preuzima konce SDK u svoje ruke te na javnim skupovima i u tisku nastupa oštro, optužujući dokumentirano velikosrpske političare za potpunu krizu političkog sustava i čitave države. Po prvi puta odbija poslušnost Srbiji te odbija biti protuhrvatsko oružje kojim će se upravljati iz Beograda.³⁵

Atentat u Narodnoj skupštini u Beogradu prikazao je potpunu brutalnost velikosrpske hegemonije u Kraljevini SHS. U Hrvatskoj je atentat doživljen kao napad na čitav hrvatski narod. Kao reakcija na atentat, dolazi do mnogih protesta protiv vladajućeg režima u kojem su počinjena zlodjela. Dolazi do uništavanja kraljevih slika, sukoba sa žandarima. U mnogim mjestima organizirale su se protestne demonstracije predvođene nacionalnim, odnosno općehrvatskim osjećajem. Najveće protestne, antirežimske demonstracije u Hrvatskoj održane su u Zagrebu, 20. i 21. lipnja 1928: po nalogu režima, žandari su djelovali na okrutan način – ubili su 3, a ranili otprilike 60 demonstranata, uhitili su otprilike njih 120.

Kao jedna od posljedica atentata, 5. srpnja 1928. sastali su se predstavnici stranaka iz Hrvatske te hrvatskih kulturno-umjetničkih društava (Seljačka sloga, Hrvatski radiša, Prosvjetni savez, Hrvatska žena, Hrvatski sokolski savez, Braća hrvatskog zmaja, Hrvatski

³⁴ Perić, Ivo. Hrvatska i svijet u XX. Stoljeću, treće izdanje, Zagreb 1995, str. 83-84

³⁵ Pavličević, Dragutin. Povijest Hrvatske, Zagreb 1994. str. 339-340

pjevački savez, Hrvatsko starinarsko društvo, Hrvatski skautski savez i dr.), te su donijeli odluku o prekidanju svih suradnji s Beogradom.³⁶³⁷³⁸

7. UVOĐENJE DIKTATURE

Krajem 1928. godine politička situacija u državi postala je jako napeta. Poslije smrti Stjepana Radića, vođa HSS-a postao je Vladko Maček, dotadašnji dopredsjednik stranke, koji je uz Svetozara Pribičevića bio drugi predsjednik SDK-a. SDK je u to vrijeme predvodio borbu za reorganizaciju države, a njegov politički program postali su zaključci *Rezolucije* od 1. kolovoza 1928.³⁹

U čitavoj Kraljevini SHS zavladao je stanje neizvjesnosti od promjena koje tek slijede. U rujnu 1928. godine na narodnom zboru u selu Brdovcu pokraj Zagreba, s nakanama svoje stranke (HSS-a) nastupio je Maček iznoseći kako neće rušiti državu niti ići izvan državnih granica, naglašavajući kako unutar tih granica Hrvat mora biti jedini gospodar na tom teritoriju, mora biti ravnopravan te mora imati svoj Sabor i vladu.

Već tada kralj je osmislio kako će uvesti diktaturu te imenovati vojničku vladu, a u isto vrijeme pustio je glas u narod kako će amputirati (odcijepiti) Hrvatsku i Sloveniju, odnosno ostaviti ih van države. Vladko Maček i Svetozar Pribičević prosvjedovali zbog tih odluka. U zemlji je vladalo napeto stanje – u jesen 1928. vođen je bombaški proces protiv Josipa Broza i drugih, 1. prosinca 1928. prosvjedi studenata koje su žandari rastjerali u krvi. Situacija je kulminirala kada je slovenski političar Anton Korošec, 30. prosinca 1928., odstupio s pozicije predsjednika Narodnog vijeća SHS.⁴⁰

Nakon odstupanja Korošecove vlade, na dvoru su započele standardne konzultacije šefova stranaka i grupa tako da su kod samog kralja bili pozvani i predsjednici SDK-a, Maček i

³⁶ Perić, Ivo. Hrvatska i svijet u XX. Stoljeću, treće izdanje, Zagreb 1995. str.84. - 85

³⁷ Perić Ivo. Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje, Zagreb 1974. str. 127. – 135.

³⁸ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961. str. 527. - 533

³⁹ Šute, Ivica. Hrvatska povijest 1918.-1941., Zagreb, 2019. str. 104

⁴⁰ Pavličević, Dragutin. Povijest Hrvatske, Zagreb 1994. str. 343 - 345

Pribičević. Kralj ih primio odvojeno 4. siječnja 1929. godine te su tom prilikom Maček i Pribičević iznijeli svoje stavove oko rješavanja državne krize. Maček je zatražio potpunu promjenu državnog uređenja kao i uspostavu državne i kulturno-povijesne posebnosti sa saborima i vladama, dakle, tražio je federativno državno uređenje. Pribičević je slijedio primjer Mačeka, ali prvenstveno zahtijevajući promjenu ustava, premda nije jasno definirao kakve promjene traži.⁴¹

5. siječnja 1929. kralj još jednom prima Mačeka koji je tada predložio sastavljanje jedne nepolitičke vlade koja bi uživala kraljevo povjerenje te koja bi svojim sastavom jamčila uspješno provođenje predloženog uređenja. U tom prijedlogu Maček je isključio Narodnu skupštinu kao mjesto za rješavanje državne krize jer je smatrao da ni u novoj skupštini prijedlog SDK-a ne bi dobio potrebnu većinu. Može se zaključiti kako Maček smatra da samo kralj može imati presudnu ulogu glede ovakve političke i državne krize.⁴²

Vodstvo SDK-a polagalo je velike nade za rješavanje krize u kralja Aleksandra jer je u Narodnoj skupštini prolivena krv te je time izgubljena svaka prilika za parlamentarno rješenje ovog problema. Postojala su očekivanja od kralja da pokrene ustavom predviđeni aparat kako bi riješio državnu krizu, ali na koncu i spasio samu državu. Međutim, nakon što je proveo konzultacije sa svim šefovima stranaka, a u to vrijeme je već i donio odluku o uvođenju diktature, kralj Aleksandar je objavio kako ne postoji mogućnost parlamentarnog rješenja ovakve krize. Činjenica da su predstavnici srbijanskih oporbenih stranaka odbili sve prijedloge Mačeka i Pribičevića samo je pružila uporište za kraljeve daljnje postupke.⁴³

⁴¹ Šute, Ivica. Hrvatska povijest 1918.-1941., Zagreb, 2019. str. 104

⁴² Isto, str. 104

⁴³ Isto, str. 104 - 105

7.1. PROKLAMACIJA DIKTATURE

Kralj Aleksandar I. Karađorđević bio je svemoćan u Kraljevini SHS i prije postojanja vidovdanskog ustava te je vladao kako je i htio, a taj mu je ustav dao još veća prava. Njegova moć bila je nadređena i Narodnoj skupštini – stoga se to ustavno razdoblje naziva i razdobljem prividnog, odnosno lažnog parlamentarizma. U razdoblju od 1. prosinca do 6. siječnja 1929. godine, od 24 vlade koje su bile u tom razdoblju, samo su dvije pale zbog nepovjerenja Narodne skupštine, dok su sve ostale pale voljom kralja i njegovih suradnika.

Kralj Aleksandar je najavio mogućnost uvođenja diktature još u srpnju 1928., kada je na sastanku s predstavnicima stranaka vladine koalicije rekao: „Naša plemena za deset godina još nisu mogla steći zajedničku tradiciju; državna ideja po tom ne postoji, jer se nema na što osloniti. Šta je bio prvi zadatak po ujedinjenju: da narod zavoli državu, da mu bude dobro u najvećoj mogućoj meri. To je ideja vodilja. Možete li je sagledati u ovom našem metežu? Sve što pomenuh jeste nepoštovanje zakona koji vezuju celinu. (...) Iznosim vam sve ovo da vas pitam šta ćemo sad? Je li lek u tome da neko ko nema obzira koje vi morate imati, zavede red gledajući jedino pri tome celinu. Ako jeste na koliko bi se vas moglo apelovati, da za to vreme vaši partijski ljudi ne ometaju taj rad. Da to čujem zamolio sam vas da se vidimo. Ne bi niko više voleo od mene da nije do ovoga došlo, jer kad se poremeti red i ne oseća se ona ideja vodilja, može reći da izlazim van granica svojih ustavnih atribucija. Ali jesu li moje ustavne atribucije da gledam kako ide, ili da apelujem na vas potražiti leka.“⁴⁴

Kao pokušaj rješavanja napetosti u zemlji oko nacionalnih pitanja, socijalnih problema, kao i zbog velikosrpskog hegemonizma, kralj Aleksandar odlučio je još više centralizirati vlast te pojačati državnu represiju. Stoga je 6. siječnja 1929. godine izvršio državni udar te uveo osobnu diktaturu. Ta je diktatura poznata i kao šestojanuarska odnosno šestosiječanjska diktatura.⁴⁵

Tom diktaturom kralj je ukinuo ustav proglašen 28. lipnja 1921., raspustio je Narodnu skupštinu izabranu 11. rujna 1927. te je zabranio rad narodnosno orijentiranih političkih stranaka i društava.⁴⁶ U Službenim novinama i plakatima objavio je slijedeću proklamaciju:

⁴⁴ Stojkov, Todor. Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929. – 1935., str. 35; prema: Ljubo Boban, Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928. – 1941., str. 20

⁴⁵ Perić, Ivo. Hrvatska i svijet u XX. Stoljeću, treće izdanje, Zagreb 1995. str. 93

⁴⁶ Isto, str. 93

„Najviši narodni I državni interesi I njihova budućnost zapovedaju mi, da se kao i vladalac i kao sin ove zemlje obratim neposredno narodu i da mu otvoreno i iskreno kažem ono, što mi u sadanjem trenutku nalažu moja savest i moja ljubav prema otadžbini. «

Nastupio je čas, kada između naroda i kralja ne može i ne sme biti više posrednika.

U toku minulih prošlih napora i tolikog strpljenja, koje sam pokazao u vršenju svojih visokih dužnosti, moju je dušu razdirao vapaj naših narodnih masa, radnih i rodoljubivih, ali i namučениh, koje u rukovođene svojim prirodnim i zdravim rasuđivanjem već odavno nazirale, da se više ne može ići putem, kojim se do sad išlo.

Moja očekivanja, kao i očekivanja naroda, da će evolucija našeg unutarnjeg političkog života doneti sređenje i konsolidovanje prilika u zemlji, nisu se ostvarila.

Parlamentarni red i sav naš politički život dobijaju sve više negativno obeležje, od čega narod i država imaju za sada samo štete. Sve korisne ustanove u našoj državi, njihov napredak i razvitak celokupnog našeg državnog života, dovedeni su time u opasnost.

Od takvog nezdravog političkog stanja u zemlji strada ne samo unutarnji život i napredak, nego i sređivanje i razvijanje spoljnih odnosa naše države, kao i jačanje našeg ugleda i kredita u inostranstvu.

Parlamentarizam, koji je kao političko sredstvo po tradicijama od moga nezaboravljenoga oca ostao i moj ideal, počele su zaslepljene političke strasti zloupotrebljavati u toj meri, da je postao smetnja za svaki plodni rad u državi.

Žalosni razdori i događaji u Narodnoj skupštini pokolebali su kod naroda veru u korisnost te ustanove. Sporazumi, pa i najobičniji odnosi između stranaka i ljudi, postali su apsolutno nemogući.

Umesto da parlamentarizam razvija i jača narodnog i državnog jedinstva, on ovakav kakav je, počinje da dovodi do duhovnog rasula i narodnog razjedinjavanja. Moja je sveta dužnost, da svim sredstvima čuvam državno i narodno jedinstvo. I ja sam rešen, da ovu dužnost bez kolebanja ispunim do kraja.

Čuvati jedinstvo narodno i celinu državnu, to je najviši cilj moje vladavine, a to mora biti i najveći zakon za mene i svakoga. To mi nalaže moja odgovornost prema narodu i pred

istorijom. To mi nalaže ljubav prema otadžbini i pijetet prema bezbrojnim dragocenim žrtvama, koje padoše za taj ideal.

Tražiti leka tome zlu u dosadanjim parlamentarnim promenama vlade ili u novim zakonodavnim izborima, značilo bi gubiti dragoceno vreme u uzaludnim pokušajima, koji su nam odneli nekoliko poslednjih godina. Mi moramo tražiti nove metode rada i krčiti nove puteve.

Ja sam uveren, da će u ovom ozbiljnom trenutku, svi Srbi, Hrvati i Slovenci razumeti ovu iskrenu reč svoga kralja i da će oni biti moji najverniji pomagači u toku mojih budućih napora, kojima je jedini cilj: da se u što kraćem vremenu, postigne ostvarenje onih ustanova, one državne uprave, koja će najbolje odgovarati opštim narodnim potrebama i državnim interesima.

Radi toga rešio sam i rešavam, da Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 28. juna 1921. godine prestane važiti. Svi zemaljski zakoni ostaju u važnosti, dok se prema potrebi mojim ukazom ne ukinu. Na isti način donosiće se ubuduće novi zakoni.

Narodna skupština, izabrana 11. septembra 1927. godine, raspušta se.

Saopštavajući ovu moju odluku mome narodu, naređujem svima vlastima u državi, da po njoj postupaju, a svima i svakome zapovedam, da je poštuju i da joj se pokoravaju ...“ (»Službene novine« od 6. januara 1929. godine, »Zbornik zak. ur. i naredbi«, sv. III. za 1929. br. 4-35).⁴⁷

Ovom se proklamacijom kralj stavio iznad naroda. Isticao je: „Nastupio je čas kada između naroda i kralja ne može i ne smije više biti posrednika“⁴⁸. Ova kao i ostale konstatacije njegove proklamacije, upućivale su samo na jedno, a to je da je kralj odlučio vladati kao otvoreni diktator, pri tome se oslanjajući samo na one koji će podržavati njegovu diktaturu.⁴⁹

⁴⁷ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, drugi dio, Zagreb 1961., str. 7 - 8

⁴⁸ Isto, str. 7

⁴⁹ Perić, Ivo. Hrvatska i svijet u XX. Stoljeću, treće izdanje, Zagreb 1995. str. 93

7.2. PRVA DIKTATORSKA VLADA

Istog dana kad je i objavio diktaturu, kralj je imenovao i prvu diktatorsku vladu koja je odgovarati samo njemu. Prva šestosiječanjska vlada bila je sastavljena uglavnom od manje istaknutih ličnosti, mahom disidenata. Kralj je želio pridobiti istaknute političare što bi značilo osiguravanje većeg autoriteta režimu, ali i razbijanje političkih stranka. U izbor su dolazile samo oni koji bi vodili kraljevu, a ne svoju politiku.⁵⁰

Vlada koju je kralj imenovao, bila je sastavljena od kraljevih pristaša iz vodstva Narodne radikalne stranke i Demokratske stranke, kao i od disidenata iz nekoliko stranaka (kako se ne bi reklo da o svemu odlučuju Srbi). Među njima se našlo i nekoliko istaknutih osoba iz gospodarskog života Hrvatske: Stanko Švrljuga - direktor Hrvatske eskontne banke, predsjednik upravnog odbora Jugoslavenske udružene banke (nastala ujedinjenjem Hrvatske eskontne banke i Zemaljske hipotekarne banke), jedno vrijeme je bio predsjednikom Zagrebačke burze, imenovan je i ministrom financija; Oto Frangeš – ugledni ekonomski stručnjak, nekadašnji stručni direktor u Hrvatsko-slavonskom gospodarskom društvu, postao je i ministar poljoprivrede; Mate Drinković – političar koji je bio vrlo aktivan tijekom sloma Austro-Ugarske Monarhije.⁵¹

Kao predsjednika vlade imenovao je generala Petra Živkovića, koji je ujedno bio i ministar unutrašnjih poslova. Živković je bio poslušni izvršitelj kraljevih političkih naredbi, a također je bio i privrženik dinastije Karađorđevića.⁵²

Program vlade novog, apsolutističkog režima, u osnovnim crtama već je predstavljen u kraljevoj proklamaciji od 6. siječnja. Osim toga programa, 13. siječnja 1929. predsjednik vlade general Petar Živković objavio je ovu izjavu:

„Dužnost kraljevske vlade, kojoj imam čast pretsedavati, određene su jasno u reči Nj. V. kralja gg. ministrima.

⁵⁰ Boban, Ljubo. Kontroverze iz povijesti Jugoslavije 2, Zagreb, 1989., str. 23

⁵¹ Šute, Ivica. Hrvatska povijest 1918.-1941., Zagreb, 2019. str. 105

⁵² Perić, Ivo. Hrvatska i svijet u XX. Stoljeću, treće izdanje, Zagreb 1995. str. 93

Kraljevska vlada ima za glavni cilj, da zavede potpuni red i potpunu disciplinu u državnoj administraciji, da izvrši u što krećem vremenu potpuno izjednačenje zakonodavstva u celoj državi i time obezbedi uslove punoj pravnoj sigurnosti i poretku.

U naročitom programu rada, koji će kraljevska vlada podneti Nj. V. kralju na odobrenje, izložiće se osnovi za pun razvoj svih duhovnih, kulturnih i ekonomskih snaga našega naroda. U tom pogledu jedna od glavnih briga kraljevske vlade je, da se što većom štednjom i racionalnom upravom srede što pre i ojačaju državne finansije i shodnim merama reše opšte nevolje naroda u privrednom i socijalnom pogledu ...

Potrebno je takođe osobito naglasiti, da će kraljevska vlada u spoljnoj politici samo nastaviti svom snagom dosadašnje napore na iskrenom držanju i razvijanju što boljih odnosa sa svima, a naročito sa susednim zemljama, smatrajući kao osnovu svoje politike postojeće međunarodne obveze i ugovore ...“

(»Službene novine« od 13. januara 1929.)⁵³

Program koji je vlada iznijela sadržavao je osnovne linije tzv. „kraljeve politike“. Po nacionalnom pitanju, u programu je naglašen princip nacionalnog unitarizma koji je sada mogao opravdati pojavu centralizma. Što se pak tiče ekonomsko-društvenog pogleda, vlada je ostala na linijama buržoaskog poretka. Pored svega navedenog, vlada nije rekla kako misli provesti taj program, međutim njezin rad je i pokazao da se nije ni mislilo na ozbiljno rješavanje osnovnog državnog pitanja.⁵⁴

7.3. ZAKONODAVNI RAD U DIKTATURI

U prvoj vladi Kraljevine SHS dolazilo je do želja za pravnim izjednačavanjem zakona. Jugoslavenske zemlje su, nakon ujedinjenja u Kraljevinu SHS, unijele dotadašnje pravne različitosti. Šest pravnih područja (hrvatsko-slavonsko, dalmatinsko-slovensko, srbijansko, vojvođansko, crnogorsko i bosansko-hercegovačko) sukobljavalo se po pitanju imovinskog, a

⁵³ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, drugi dio, Zagreb 1961., str. 9 - 10

⁵⁴ Isto, str. 10

zatim i bračnog prava. Tadašnja vlada na čelu sa Stojanom Protićem pokušavala je izjednačiti zakon za vrijeme vidovdanskog parlamentarnog režima, međutim taj proces je išao jako sporo. Zaustavljale su ga česte političke trzavice. Šestosiječanjski apsolutistički režim vladi je dao veće mogućnosti, a to su kreiranje i provođenje zakona bez sudjelovanja predstavničkog tijela. Upravo je taj neparlamentarni režim omogućio zakonodavstvu da započne s bržim radom.

Prvo zakonodavni činovi, koje je donio ovaj apsolutistički režim, odnosili su se na pravno reguliranje onih strana državnog uređenja i društvenog života u Kraljevini SHS, a koje su zapravo najviše trebale novom režimu.⁵⁵ Stoga je kralj 6. siječnja 1929. donio dva nova zakona: *Zakon o kraljevoj vlasti i vrhovnoj državnoj upravi* te *Zakon o zaštiti države*.⁵⁶

U Zakonu o kraljevoj vlasti pokušalo se nadomjestiti sve one osnovne pravne norme o vrhovnoj državnoj upravi, koje je sadržavao Vidovdanski ustav. Tim Zakonom izrečena je očita apsolutna vlast kralja kao vrhovnog organa državne vlasti, koji je svima nadređen, a nikome podređen. Kralj je u svojim rukama imao sve funkcije vlasti te je državu ustrojio centralistički. Zakonom je, također, pravno izražen apsolutistički režim države.⁵⁷

Zakon sadrži slijedeće proklamacije:

„Članak 1. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca je nasljedna monarhija

Članak 2. Kralj je nosilac sve vlasti u zemlji. Kralj izdaje i proglašuje zakone, postavlja državne činovnike i daje vojne činove. Kralj je zapovjednik vojne sile. On daje ordene i druga odlikovanja.

Članak 3. Kralj vrši amnestiju za sve krivice. Amnestija se može dati pre početka krivičnog postupka, u samom postupku i posle izrečene presude. Amnestija je opća i pojedinačna. Kralj vrši pomilovanja. On može dosuđenu kaznu oprostiti, smanjiti i ublažiti.

Članak 4. Kralj predstavlja državu u svim njenim odnosima sa tuđim državama. Kralj proglašuje rat i zaključuje mir.

Članak 5. Kralj i prestolonasljednik su punoljetni, kad navršše 18 godina.

⁵⁵ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, drugi dio, Zagreb 1961., str. 10 - 11

⁵⁶ Perić, Ivo. Hrvatska i svijet u XX. Stoljeću, treće izdanje, Zagreb 1995. str. 93

⁵⁷ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, drugi dio, Zagreb 1961., str. 10

Članak 6. Kraljevina je ličnost neprikosnoven. Kralju se ne može ništa u odgovornost staviti, niti kralj može biti tužen.

... Članak 16. Ministri su odgovorni kralju. Kralj može optužiti ministre.

Članak 7. Ministrima sudi Državni sud. Državni sud čine tri državna savjetnike i tri kasacione sudije, koje imenuje kralj. Predsednik Kasacionog suda je predsednik Državnog suda. Bliže odredbe o ministarskoj odgovornosti doneće se posebnim zakonom...“ (»Službene novine« od 11. januara 1929.)⁵⁸

Zakon o zaštiti države sadržavao je odredbe kojima je zabranjeno pisanje, izdavanje, tiskanje i restauriranje objava, plakata, novina i knjiga kojima se potiče nasilje prema državnim vlastima, zatim odredbe koje su zabranjivale organiziranje i potpomaganje udruženja za „propagandu komunizma, anarhizma ili terorizma“, zatim odredbe koje su zabranjivale organiziranje i propagandu kojih je svrha bila da se izazove „vojna pobuna, metež, neposlušnost“ ili da se ruše javni objekti ili da se proizvodi i sakuplja oružje ili da se pripremaju i izvršavaju atentati na ljude iz organa vlasti. Po tom Zakonu, svi prekršitelji kažnjavali su se smrću ili robijom od 20 godina.⁵⁹

U Zakonu o zaštiti države se posebno govorilo o zabranjenim političkim strankama:

„Član 3. Kako ona udruženja i političke partije sa ciljem predviđenim u čl. 1. ovog Zakona, tako isto zabranjuju se i rasturaju se sva udruženja i političke stranke, koje vrše propagandu ili ubedjivanje drugih, da treba promeniti postojeći poredak u državi. Isto tako zabranjuju se i rasturaju sve političke stranke koje nose obilježje versko ili plemensko. Organizovanje, pomaganje ili postajanje članom ovakve organizacije, ukoliko ne potpada pod udar članka 2. ovog Zakona, kaznit će se zatvorom do jedne godine i globom od 10.000 dinara.

Član 4. Osnivanje novih i opstojanje postojećih političkih društava, koja imaju drugi cilj, nego ona iz članka 1. i 3. ovog Zakona, vezano je za naročitu dozvolu uprave vlasti (velikog župana) one oblasti, gde društvo ima glavno sedište. Ako u roku mesec dana ova dozvola ne bude isposlovana, smatra se da osnivanje društva nije dozvoljeno. Tko postane ili ostane članom ovog društva ili ga bude pomagao, kazniće se zatvorom do tri meseca. Da li je društvo političko,

⁵⁸ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, drugi dio, Zagreb 1961., str. 11

⁵⁹ Perić, Ivo. Hrvatska i svijet u XX. Stoljeću, treće izdanje, Zagreb 1995. str. 93

ocjenjuje župan one oblasti, u kojoj društvo ima sedište...“ (»Služb. novine« od 11. januara 1929.)⁶⁰

Objavljen je i novi *Zakon o izmjenama Zakona o općinama* 11. siječnja 1929. u kojem se navodi:

„Član 1. Sve općinske uprave u celoj državi današnjim danom se razrešuju.

Član 2. U opštinama grada Beograda, Zagreba i Ljubljane postavljaju se opštinske uprave kraljevskim ukazom na predlog ministra unutrašnjih dela.

Član 3. U ostalim opštinama postaviti će veliki župan nove opštinske uprave.

Član 4. Sustav i nadležnost opštinskih uprava ostaje i dalje ista, kako je to predviđeno dosadašnjim zakonima (uredbama i statutima) o opštinama.

Član 5. Isto tako će veliki župan razriješiti dužnosti dosadašnje opštinske bilježnike i postaviti nove.

Član 6. Veliki župani postaviće po svojim oblastima komesare, koji će nadalje voditi sve poslove dosadanjih oblasti skupštine i oblasti odbora, koji se ovim Zakonom raspušatju. Bliže odredbe o radu ovih komesara izdaće ministar unutrašnjih dela.

Član 7. Sve odredbe zakona, uredba, statuta, naređenja i pravilnika, koje su u protivnosti s ovim Zakonom, prestaju važiti... „(»Službene novine« od 11. januara 1929. Zbornik zak. Ur. i nar. « sv. III. Za 1929, br. 4-35).⁶¹

Posebno mjesto u vladinom zakonodavnom radu zauzimao je *Zakon „o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja“* izdan 5. listopada 1929.⁶² U njemu je kralj donio zakon prema kojem se Kraljevina SHS preimenuje te postaje Kraljevina Jugoslavija.⁶³ Tim preimenovanjem se nastojala osigurati nesmetana i radikalna primjena unitarističke koncepcije o jednome jedinstvenom jugoslavenskom narodu.⁶⁴ Kralj je zemlju podijelio na devet banovina, umjesto dotadašnje 33 oblasti. Na čelu banovine je ban kojeg imenuje kralj na prijedlog ministra unutarnjih poslova.

⁶⁰ Čulinović, Ferdo. *Jugoslavija između dva rata, drugi dio*, Zagreb 1961., str. 12

⁶¹ Isto, 12 - 13

⁶² Isto, str. 13.

⁶³ Pavličević, Dragutin. *Povijest Hrvatske*, Zagreb 1994. str. 345

⁶⁴ Šute, Ivica. *Hrvatska povijest 1918.-1941.*, Zagreb, 2019. str. 107

„... Službeni naziv države Srba, Hrvata i Slovenaca je: Kraljevina Jugoslavija.

... Opšta uprava u Kraljevini Jugoslaviji vrši se po banovinama, srezovima i opštinama

Banovina ima devet, i to: 1. Dravska sa sedištem U Ljubljani, 2. Savska sa sedištem u Zagrebu, 3. Vrbaska sa središtem u Luci, 4. Primorska sa središtem u Splitu, 5. Drinska sa središtem u Sarejevu, 6. Zetska sa središtem u Cetinju, 7. Dunavska sa središtem u Novom Sadu, 8. Moravska sa središtem u Nišu i 9. Vardarska sa središtem u Skoplju ...“ (»Službene novine« od 5. oktobra 1929.).⁶⁵

Ovim zakonom Hrvatska je bila podijeljena na dvije banovine (Zagrebačku i Splitsku), ali joj je oduzet dio istočne Slavonije i Srijema te dodijeljen Drinskoj Banovini. Istočni Srijem je pripao Dunavskoj, a područje bivše Dubrovačke Republike Zetskoj banovini. Na ovaj način osigurana je srpska većina u čak šest od devet banovina, što je označavalo nastavak srpske prevlasti na nekim od idućih izbora. Ovakva teritorijalna podjela samo je produbila sumnje o nastavku velikosrpske hegemonije prikrivene integralnim jugoslavenstvom te parolama o jednom jugoslavenskom narodu.⁶⁶

7.4. POLITIČKE STRANKE ZA VRIJEME DIKTATURE

Šestosiječanjska proklamacija uglavnom je dočeka bez vidnog negodovanja. Neki građanski političari su se odmah priklonili režimu, dok su poneki buržoasko-demokratski parlamentarci, kao npr. Ljuba Davidović, stupili u opoziciju.⁶⁷ Međutim, iako oni nisu bili zadovoljni proklamacijom, nisu je, bar ne odmah, osuđivali kao državni udar. Veliki dio građanskih političara smatrao je da je ta proklamacija bila neka „logička posljedica razvitka dotadašnjih političkih događaja“, kako se i govorilo u radikalnim redovima bliskima dvoru.⁶⁸

Drugi građanski političari su također bili skloniji mišljenju kako je ta kraljeva proklamacija uistinu „traženje izlaza iz situacije“, dok su se dvorskoj kamarili najbliži političari pokušali

⁶⁵ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, drugi dio, Zagreb 1961., str. 13

⁶⁶ Pavličević, Dragutin. Povijest Hrvatske, Zagreb 1994. str. 347

⁶⁷ Perić Ivo. Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje, Zagreb 1974. str. 165

⁶⁸ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, drugi dio, Zagreb 1961., str. 15

istaknuti kao pobornici novog režima. Tako je proklamacija zatekla buržoaziju dezorijentiranu, a političari, kao i oni oko ranije vlade, ali i oni u opoziciji, priželjkivali su rasplet krize po vlastitim političkim interesima.⁶⁹

Vladko Maček u je u početku pozdravio uvođenje šestosiječanjske diktature smatrajući kako je uvođenje diktature samo uvod u preuređenje države na načelima ravnopravnosti:

„Kako vidite lajbek je raskopčan. Vidovdanski ustav, koji je preko 7 godina tištio hrvatski narod, srušen je. Srušen je ne samo u svijesti naroda nego i faktično rješenjem Nj. Vel. kralja. Posve sam siguran u slogu i zrelost, a prema tome i jakost hrvatskog naroda te s obzirom na veliku mudrost Nj. Vel. kralja, da će nam uspjeti da ostvarimo ideal hrvatskog naroda: da Hrvat bude gospodar u svome domu, u svojoj slobodnoj Hrvatskoj.“⁷⁰

Ubrzo nakon uvedene diktature, Maček mijenja ploču te otvoreno pokazuje svoje nezadovoljstvo: „Ova situacija u prvi čas proizvela je moje simpatije, te simpatije mojih hrvatskih prijatelja. Ali naše zadovoljstvo je brzo učinilo mjesta razočaranju, čim smo mi vidili sastav ovog ministarstva. (...) Mi smo dobili impresiju, da je ovaj režim, proti kojemu u principu i iznimno ne bismo imali ništa da predbacimo, u istinu upravljen proti nama, mjesto naprotiv da stvara jednu novu situaciju, gdje bi naši zahtjevi morali biti proštudirani sa najvećom brigom. (...) Našti zahtjevi, onakvi kakve sam ja iznesao pred kraljem, sastoje se u glavnom, da imamo hrvatsku vladu i hrvatski parlament, koji će se baviti sa svim poslovima, koji se ne odnose kolektivno na čitavu jugoslavensku državu u njezinim odnosima sa inozemstvom. (...)“⁷¹

U prilog Mačekovoj oštroj kritici diktature išli su potezi kralja usmjereni na uklanjanje svakog političkog i demokratskog djelovanja. Kralj je zabranio sva nacionalna imena i političke stranke koje u imenu nose nacionalno, vjersko ili regionalno obilježje. Tako je bio zabranjen rad i HSS-a. U skladu sa zabranom, osnovana je režimska Jugoslavenska nacionalna stranka (JNS). S obzirom da su gotovo sve ostale stranke bile zahvaćene ovom zabranom, JNS na političkoj sceni nije imala nikakve konkurencije.

Vlada generala Živkovića vladala je oštro te protiv drugih opozicionara. Ta vlada je sve ostale smatrala „antidržavnima“. Režim je progonio sve koji su mu se protivili, a oštrinu generalske vlade osjetio je i predsjednik Seljačko-demokratske koalicije, Svetozar Pribičević.

⁶⁹ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, drugi dio, Zagreb 1961., str. 15

⁷⁰ Horvat, Josip. Politička povijest Hrvatske 2, Zagreb 1990, str. 452

⁷¹ Boban, Ljubo. Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928. – 1941., Zagreb 1974., str. 45

Tako je Pribićević bio „otpremljen“ 18. svibnja 1929. u selo Brus kod Kruševca. Drugi vođa SDK, Vladko Maček bio je uhićen početkom 1930. te je nakon pet mjeseci zatvora, po presudi Državnog suda za zaštitu države, pušten kući. Mačekov povratak u Zagreb dao je povod novim proturežimskim prosvjedima na koje je vlast oštro reagirala.⁷²

U situaciji gdje su progoni i uhićenja stvarnih i mogućih protivnika režima, vodstvo HSS-a težilo je traženju miroljubivog rješenja, što je na posljetku značilo pasivizaciju stranke. Maček se odlučio za politiku čekanja gdje je smatrao da će slabosti diktature doprinijeti njezinom konačno slomu. Međutim, ova diktatorska vladavina pogodovala je jačanju stranaka krajnje ljevice i desnice koji su se zauzimali za nasilno rušenje diktature. Krajnja ljevica, odnosno komunisti, atentatima su pokušali izazvati nered koji bi konačno srušili kralja Aleksandra s vlasti, a zatim su planirali ukinuti monarhiju te uvesti komunistički režim.

Dio hrvatskih političara s krajnje desnice, također se nije slagao s pasivnom politikom Mačeka već su se zalagali za aktivan otpor režimu. Jedan od njih bio je Ante Pavelić, koji je bio na čelu Hrvatske stranke prava. Pavelić je smatrao da Hrvatska treba postati samostalna zemlja, a to je podrazumijevalo napuštanje zajedničke jugoslavenske države. Takvo stajalište je bilo protuzakonito jer je pozivalo na razbijanje Jugoslavije. U strahu od uhićenja, otišao je u inozemstvo te je, uz podršku nekih austrijskih, mađarskih te talijanskih revolucionarnih krugova, organizirao ustaški pokret pod imenom Ustaša – hrvatska revolucionarna organizacija.⁷³ Zadatak ustaškog pokreta bio je borba za oslobođenje Hrvatske te stvaranje samostalne i nezavisne hrvatske države.⁷⁴

Kao posljedica tog pomno razrađenog državnog terora, prema istraživanjima dr. Franje Tuđmana u knjizi *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, bile su mnoge izrečene presude. U razdoblju od 6. siječnja 1929. do 30. lipnja 1935. (razdoblje najvećih progona), izrečeno je ukupno 18 700 političkih presuda. Većina njih se odnosila na hrvatske „nacionalne revolucionare“, odnosno na HSS-ovce i ustaše.

Smisao represije bio je pokušaj brisanja nacionalnog identiteta te oživljavanje jugoslavenstva, osmišljenog po velikosrpskoj mjeri, a to se prikazuje u uzrečici: „Stvorili smo Jugoslaviju, stvorimo Jugoslavene“. Tako su zabranjene organizacije s nacionalnim

⁷² Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, drugi dio, Zagreb 1961., str. 16

⁷³ Isto, str. 16

⁷⁴ Perić, Ivo. Hrvatska i svijet u XX. Stoljeću, treće izdanje, Zagreb 1995. str. 94

predznacima poput Hrvatskog sokola, zamijenila svoj naziv s jugoslavenskom oznakom. Tako je Hrvatski sokol postao Jugoslavenski sokol.⁷⁵

7.5. PROGONI KOMUNISTA

Iako je vlada progonila građanske opozicionare, najveći neprijatelji režima u Kraljevini SHS bili su komunisti. Od samog početka diktature, vlada generala Živkovića poduzela je veoma oštre mjere protiv komunista s ciljem konačnog uništavanja svog okorjelog neprijatelja. Vrhovi Kraljevine Jugoslavije čak su naređivali svojim podređenima da protiv komunista primjenjuju najoštrije mjere i pravu bezobzirnost.

Ilegalne revolucionarne organizacije, Savez komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ) te Komunistička partija Jugoslavije (KPJ), nastavile su svoj rad unatoč otvorenoj monarhijskoj diktaturi. KPJ je pozvala na ustanak protiv režima, međutim malobrojnost, kao i nedostatak jačeg oslonca u drugim slojevima društva, rezultirali su neuspjehom. Režim je progonio članove i simpatizere SKOJ-a i KPJ, kao i mnoge sindikalne aktiviste.⁷⁶

U razdoblju otvorene monarhijske diktature, smatra se da je u Jugoslaviji po zatvorima ubijeno oko 400 ljudi, a Sud za zaštitu države osudio je preko 1500 optuženih po Zakonu o zaštiti države, dok je u beogradskoj „Glavnjači“ i po drugim zatvorima bilo zatvoreno i mučeno više tisuća „sumnjivih“. Mnogi komunisti bili su i ubijeni.⁷⁷

U travnju 1929. ubijen je organizacijski sekretar KPJ, Đuro Đaković, a u razdoblju od 1929. do 1931. godine ubijeno je i sedam sekretara SKOJ-a – Mijo Oreški, Janko Mišić, Pajo Marganović, Zlatko Šnajder, Josip Debeljak, Pero Popović i Josip Kolumbo.⁷⁸

Policija je uspjela razbiti mnoge partijske grupe te je u prvim mjesecima diktature uspjela prigušiti organiziranu i sistematsku političku akciju komunista u većem opsegu. Slabljenje

⁷⁵ Krušelj, Željko. U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma. Politička zbivanja u koprivničkoj Podravini od objave šestosiječanjske diktature do sloma Kraljevine Jugoslavije, Koprivnica 2001., str. 11

⁷⁶ Perić Ivo. Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje, Zagreb 1974. str. 166 - 167

⁷⁷ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, drugi dio, Zagreb 1961., str. 17

⁷⁸ Perić Ivo. Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje, Zagreb 1974. str. 167

partije uzrokovano je i unutrašnjim prilikama u samoj KPJ – novo rukovodstvo na čelu sa sekretarom Đurom Martinovićem prešlo je u inozemstvo, a tamo se izgubila svaka veza sa zemljom. Otada dolazi do sve većeg slabljenja KPJ te razvijanja grupaštva. Krajem tog otvorenog apsolutističkog režima, gotovo da je nestao u cijeloj zemlji partijski život, jer je viši kadar KPJ ili pobijen ili na robiji ili je emigrirao. Unatoč terora režima, KPJ se održala.⁷⁹

„...Komunistička partija je jedina partija, koja je od prvog dana velikosrpske vojno-fašističke diktature vodila protiv nje herojsku borbu. Sve ostale stranke: građanske, sitnoburžoaske, seljačke i nacionalsporazumaške, a također i socijal-demokratska, uzmakle su i sramno kapitulirale. (...)“ („Odluka o izvještaju CK i zadaćama partije“ sa IV. zemaljske konferencije KPJ, objavljuje u „Istorijskom arhivu KPJ“, tom II., cit. izd., str., 232)⁸⁰

7.6. REŽIMSKA NASILJA I PROGONI

Režimski organi (policija, žandari, sudovi) nemilosrdno su progonili Hrvate. Smatrali su Hrvate protivnicima monarhije te urotnicima protiv režima (ustaše i separatisti). Zato su Hrvati bili sumnjičeni, uhođeni, lako optuživani, zlostavljani, a na sudovima oštro kažnjavani.

Ministarstvo unutarnjih poslova jasno je preporučilo da se žandar u dodiru s narodom i pri postupcima protiv osumnjičenih osoba mora “uzdržavati svakog protivzakonitog i neodlučnog postupka”, te da stalno mora imati na umu da svaki njegov postupak koji bi vrijeđao osobnu slobodu građana “jeste zloupotreba vlasti” koja se, kao takva, treba kazniti. Premda je tako preporučeno, stvarna slika bila je posve drukčija. Vrijeđanja, batinanja, pljuskanja i ponižavanja uhićenika, koji su doživljavani kao osobe čija je krivnja već samim činom uhićenja bila dokazana, bila su svakodnevna pojava. Maltretiranje uhićenika je svakako bilo povezano i sa specifičnim osjećajem za kaznu i pravdu koji je postojao među stanovništvom, a bilo je u potpunoj suprotnosti sa shvaćanjem moderne znanosti i zakonodavstva.⁸¹

⁷⁹ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, drugi dio, Zagreb 1961., str. 17 - 21

⁸⁰ Isto, str. 21 - 22

⁸¹ Dobrivojević, I. (2006). Policija i žandarmerija u doba šestosiječanjskog režima kralja Aleksandra (1929. – 1935.). Časopis za suvremenu povijest, 38 (1), 99-137. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/101879>

Godine diktature kralja Aleksandra obilježene nadzorom, internacijama i progonima političkih neistomišljenika, suđenjima političkim krivcima pred Državnim sudom za zaštitu države i najraznovrsnijim denuncijacijama takozvanih “običnih ljudi”. Broj osuđenih za djela protiv države je iz godine u godinu rastao. Jedinu iznimku je predstavljala Južna Srbija i Beograd.⁸²

Uhićeni Hrvati bili su tako fizički mučeni u istražnim zatvorima da su tada priznavali čak i ono što im je imputirano. Neke istrage trajale su veoma dugo, kao i zlostavljanja tijekom istih. Tako je suđenje hrvatskih domoljuba, uhićenih u Zagrebu u jesen 1929., održano tek u svibnju i lipnju 1931. Sud je izrekao kazne osamnaestorici okrivljenika – Marko Hranilović i Marija Soldin osuđeni su na smrt vješanjem, Stjepan Javor i Antun Herceg osuđeni su na 20 godina zatvora, Dragutin Križnjak na 18 godina robije, Stjepan Horvatek i Pavao Glad na 15 godina tamnice, itd. Opis stravičnih i potresnih mučenja dao je Stjepan Javor, koji je sam bio podvrgnut istom u istražnom zatvoru.⁸³

U jeku obračuna s hrvatskom oporbom, u nizu političkih ubojstava zagrebačka je policija organizirala još jedno - 19. veljače 1931. godine u središtu Zagreba, oko 20 sati navečer, napadnut je prof.dr. Milan Šufflay, hrvatski domoljub i povjesničar. Od posljedica žestoka udarača štapom u glavu umro je kasno navečer sljedećeg dana u bolnici Milosrdnih sestara.⁸⁴

Ubojstvo Šufflaya odjeknulo je u međunarodnoj javnosti te su o njemu na svojim udarnim stranicama izvijestile najuglednije svjetske novine, poput *Tribunea*, *The New York Timesa*, *Chicago Herald*, *Berliner Tagblatta* i drugih. U ime Njemačke lige za ljudska prava u travnju 1931., znameniti intelektualci – Albert Einstein te Heinrich Mann, poslali su prosvjedno pismo Međunarodnoj ligi za ljudska prava u Parizu. Tim pismom su osudili ubojstvo Šufflaya te oštro osudili diktaturu kralja Aleksandra za nepoštivanje ljudskih i nacionalnih prava Hrvata kao i njegovu brutalnu metodu vladanja u Hrvatskoj.⁸⁵

Režim je strogo kažnjavao svaki otpor diktaturi. Među kažnjavanima bio je Vladko Maček, koji je od 21. prosinca 1929. do 15. lipnja 1930. godine bio u zatvoru, a istovremeno je uhićen te osuđen gospodarski ideolog HSS-a Josip Predavec. Početkom diktatorskog režima, iz

⁸² Dobrivojević, I. (2006). Policija i žandarmerija u doba šestosiječanjskog režima kralja Aleksandra (1929. – 1935.). Časopis za suvremenu povijest, 38 (1), 99-137. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/101879>.

⁸³ Perić, Ivo. Hrvatska i svijet u XX. Stoljeću, treće izdanje, Zagreb 1995. str. 98

⁸⁴ Janjatović, B. (1994). Hrvatska 1928.-1934. godine: vrijeme organiziranih političkih ubojstava. Povijesni prilozi, 13 (13), 219-244. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/107202>

⁸⁵ Šute, Ivica. Hrvatska povijest 1918.-1941., Zagreb, 2019. str. 111

Hrvatske su emigrirali neki članovi HSS-a poput Augusta Košutića i Juraja Krnjevića. Oni su našli u Ženevi da pripreme *Memorandum* Društvu naroda, koji su potpisali kao *delegacija Hrvatskog narodnog zastupstva*, te su ga 25. siječnja 1930. i dostavili. Njime su upozoravali na katastrofalno stanje u Hrvatskoj pod diktaturom kralja Aleksandra.⁸⁶

Tim memorandumom možemo vidjeti najbolji prikaz stanja pod diktatorskim režimom: „Na cijelom hrvatskom državnom teritoriju uveden je apsolutistički režim srpskoga kralja, koji hrvatskom narodu uskraćuje narodna prava... Tako je zabranjena uporaba imena hrvatskog naroda... zabranjeni su hrvatski grb i zastava hrvatska. Raspuštena su i dapače zabranjena hrvatska kulturna i znanstvena društva. Istisnut je hrvatski jezik iz škola i javnih služba. Krivotvorena je i brisana hrvatska povijest u školskim knjigama... Zapostavlja se hrvatska vjera... Samovoljno su hrvatske zemlje razdrobljene i istodobno podvrgnute srpskoj prevlasti. Zabranjeni su historijski državni nazivi, npr. Hrvatska i Bosna. Samovoljno su raspisani porezi i javna podavanja koji se silovito utjeruju i bez kontrole troše većinom u Srbiji... Hrvatskom je narodu oduzeta svaka mogućnost zakonite samoobrane jer je ukinuta sloboda tiska, oduzeto je pravo držanja skupština, uklonjena je neovisnost sudaca, a osnovan je izvanredan sud za političke delikte. Uvedena je svemoć policije, koja zatvorene do besvijesti zlostavlja time što ih gazi, udara batinama, veže ih na stijene, bode ih iglama i čavlima, kida im nokte, pali im svijeće pod golim tijelom, te ih muči glađu i žeđu... Problem Hrvatske i Srbije treba riješiti, pa osigurati provedbu samoodređenja Hrvatske.“⁸⁷

Košutić i Krnjević u *Memorandumu* kao krivce ističu srpske političke stranke zajedno s kraljem Aleksandrom, te „podižu tužbu protiv apsolutističkog režima srpskog kralja te apeliraju na vlade koje su potpisale mirovne ugovore da okončaju taj nečovječni rad“. Smatra se da je ovaj *Memorandum* bio još jedan pokušaj međunarodnog rješavanja hrvatskog pitanja.⁸⁸

7.7. CENZURA TISKA

Prvi korak prema zabrani i cenzuri tiska učinjen je Zakonom o izmjenama i dopunama zakona o štampi od 6. siječnja 1929. godine. Njime su zabranjeni svi stranački listovi, čime je

⁸⁶ Šute, Ivica. Hrvatska povijest 1918.-1941., Zagreb, 2019., str. 110

⁸⁷ Perić, Ivo. Hrvatska i svijet u XX. Stoljeću, treće izdanje, Zagreb 1995. str. 95

⁸⁸ Šute, Ivica. Hrvatska povijest 1918.-1941., Zagreb, 2019. str. 110

onemogućen opozicijski tisak. Većina ostalih listova je nastavila izlaziti, ali su bili podložni Zakonu o štampi i preventivnoj cenzuri.

Već drugog dana nove diktatorske vlade, režim je otkrio svoje težnje i metode diktature. Među prvima koji su osjetili takve promjeni bili su novinari. Zakon o izmjenama i dopunama zakona o štampi (izdan 6. siječnja 1929.) bio je prvi korak prema zabrani i cenzuri tiska. Tim zakonom su zabranjeni svi stranački listovi što je automatski zabranilo opozicijski tisak. Oni listovi koji su nastavili izlaziti bili su podložni Zakonu o štampi i preventivnoj cenzuri.⁸⁹

Odjednom je ukinuto pravo slobodnog tiska. Uvedena je preventivna cenzura novina koju vrši državno odvjetništvo prema uputama predsjedništva vlade. Ova cenzura bila je totalitarna. Obuhvaćala je činjenice, ali i iskazivanje mišljenja. Kao takva, samo je rasla i pojačavala se. Uskoro je došla do cenzuriranja 90% činjeničnih informacija te 100% cenzure svakog mišljenja.

90

Dolazilo je do nagonskog revolta protiv cenzure. Od prvog dana proglašavanja diktature, tadašnja ekipa novinara „Tipografijine“ štampe, vodila je borbu protiv cenzure – izigrali su njezine direktive, služili se podvalama, stvarali nove metode pisanja, usavršili su upotrebu aluzije i simbola. Jedan od hrvatskih političkih dnevnika *Obzor*, također je bio pod cenzurom. Bio je pod dugogodišnjim uredništvom Milivoja Dežmana (1905.-1940.)⁹¹ Kao urednik lista, njegov zadatak bio je nanovo zainteresirati čitatelje koji su zbog cenzure izgubili želju za kupnjom novina. Tako je i redakcija morala izmišljati svakakve nagradne natječaje da bi uspjeli zadržati čitatelje.⁹²

Svetozar Pribićević je u svojoj knjizi *Diktatura kralja Aleksandra* napisao: „U Jugoslaviji pod kraljevom diktaturom ne može se ništa napisati, nijedna riječ, čak ni protiv najnižeg državnog organa, pa počinio on i najveću zloupotrebu vlasti, a da ne govorimo o kritici – koliko god umjerena i nevinna bila – oblika vladavine (diktatorski režim) ili njegove politike. Zapadna demokracija nema pojma što je režim u Jugoslaviji. U toj zemlji mogu opstojati samo listovi koji slave režim. Ako kojim slučajem neki list nekoliko dana propusti pisati pohvalno o režimu, zabranjuje se odmah bez ikakva obzira. Direktor nekoga zagrebačkog lista pričao je

⁸⁹ Sabljak, I. (2014) Zagrebačke kulturne prilike u doba diktature kralja Aleksandra. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.

⁹⁰ Horvat, Josip. Živjeti u Hrvatskoj 1900. – 1941. (Zapisci iz nepovrata), Zagreb 1984. str. 296

⁹¹ Obzor. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 31. 8. 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=44664>>.

⁹² Horvat, Josip. Živjeti u Hrvatskoj 1900. – 1941. (Zapisci iz nepovrata), Zagreb 1984. str. 312 - 313

čehoslovačkom novinaru, a ovaj je to meni ponovio u Pragu, ovo: „Moj list ima stanovitu tradiciju. Htio sam ga obustaviti da bih spriječio sramotu zbog stalna objavljivanja pohvala režimu. Ali sam u Beogradu, s najvišeg mjesta, upozoren da ću biti deportiran ako obustavim izlaženje lista. Tako je moj list primoran izlaziti i slaviti režim.“⁹³

Diktatorska cenzura počela je iz novina brisati svaki spomen hrvatskog imena, čak je zabranjeno javiti da se negdje otpjevala „Lijepa naša...“. Cenzurom se tako morao brisati izraz kao „hrvatska književnost“, gdje se riječ „hrvatska“ morala zamijeniti riječju „naša“. Cenzura je prelazila i na nepolitičke rubrike, posebice na one o kulturnom životu. Nakon 1930. godine, u cenzuri je sve vidljivija stvarna veličina diktature. Poslan je i nalog u kojem se traži da se riječi „kralj, kraljevski“, kao i zamjenice koje se odnose na njega, moraju pisati velikim slovom, a ukoliko to ne naprave, biti će kažnjeni jer su počinili zločin uvrede vladara i kraljevskog doma. Diktirani članci su bili prepuni izraza „najmudriji, najveći, najplemenitiji“.⁹⁴

7.8. GOSPODARSTVO U VRIJEME DIKTATURE

Šestosiječanjska diktatura se vremenski podudara s velikom gospodarskom krizom. Svjetska gospodarska kriza, kako nam je poznato, najprije je zahvatila Sjedinjene Američke Države 1929., a zatim i ostali kapitalistički svijet uključujući i Kraljevinu Jugoslaviju.

Kraljevina Jugoslavija je bila kapitalistička država, ali je pokazivala naročitu povezanost tadašnjeg gospodarstva i politike. Iako je bila kapitalistička država, industrijski je bila slabo razvijena pa je njezina privreda velikim dijelom bila agrarnog karaktera, a stanovništvo se velikim dijelom bavilo poljodjelstvom. Tako se gospodarska kriza najviše očitovala u poljoprivredi, a time i dodatno pogađala najsiromašniji dio stanovništva, a to je seljaštvo. Porastom cijena dolazi do daljnje pauperizacije i proletarizacije.⁹⁵

Proizvodi seljaka sve su se manje tražili na tržištu, kako domaćem tako i stranom. Teško se dolazilo do novca te su sve teže mogli podmiriti porezne obveze, koje su se stalno povećavale.

⁹³ Pribičević, Svetozar. Diktatura kralja Aleksandra, Zagreb 1990. str. 102

⁹⁴ Horvat, Josip. Živjeti u Hrvatskoj 1900. – 1941. (Zapisci iz nepovrata), Zagreb 1984. str. 298 – 299.

⁹⁵ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, drugi dio, Zagreb 1961., str. 24

Dolazilo je i do smanjenja potrošnje industrijskih proizvoda što je rezultiralo otkazima radnika i smanjenjem ili zaustavljanje proizvodnje industrijskih poduzeća. Zato su poslodavci, bez obzira jesu li iz opozicije ili vladajući, odobravali mjere vlade koje su donošene u cilju da se od privrednih tegoba oslobode poslodavci, a da se tereti gospodarske krize prebace na proizvođače i na široke mase potrošača. Radilo se, dakle, o tome da se tereti krize prebace na radništvo, seljaštvo i na namještenike.⁹⁶

Paralelno s gospodarskom krizom u doba šestosiječanjske diktature na površinu je izbijala i korupcija kao posebno obilježje tog režima. Bogatilo se zloupotrebljavajući državnu vlast: „Ne polažući za svoje političke i poslovne transakcije računa nikome u državi ta je klika oko kamarile i tadašnjih vlada zgrtala kapitale, te se pod uvjetima šestosiječanjske diktature još jače razvila kao novi sloj u državi, koja je dotle tek postupno izbijala kao grupa krupnih kapitalista okupljenih oko vlasti i koristeći se državnim vlašću. (...) Ta „čaršijska“ klika držeći u rukama ključne pozicije i vlasti i privrede krenu je dalje: ona se u cilju jačanja svog tako stečenog bogatstva povezivala i sa stranim kapitalom; ona je tako povećavala svoj kapital sudjelujući zajedno sa strancima u kapitalističkoj eksploataciji, koju su pri tome zajednički provodili koristeći se nekontroliranim akcijama apsolutističke državne vlasti.“⁹⁷

Mijo Mirković, govoreći o tom stanju, konstatira: „... gospodarsko rasulo 1930. i 1931. bilo je slika i predznak političkog i vojnog rasula koje je nastupilo deset godina kasnije, 1941...“ („Ekonomska struktura Jugoslavije, 1918.-1941.“, II. izdanje, 1952., str. 31.)⁹⁸

7.9. KRAJ „OTVORENE“ DIKTATURE

Unutrašnjopolitički i vanjskopolitički razvoj događaja doveo je do ukinuća otvorenog apsolutizma kralja Aleksandra. Naime, pokazalo se da apsolutizam nije postigao stabilnost sustava, a ni unutrašnji mir, već je samo izazvao ogorčenje protiv represivnih mjera kraljevskog režima. Stoga je kralj držao da bi odgovornost za stanje u zemlji trebao dijeliti bar sa sebi

⁹⁶ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, drugi dio, Zagreb 1961., str. 24

⁹⁷ Isto, str. 24 - 25

⁹⁸ Isto, str. 25

odanim političarima. Na to su ga prisiljavale i vanjskopolitičke okolnosti jer njegov apsolutizam nije odgovarao ni Francuskoj, ni Velikoj Britaniji kao vjernim saveznicima Kraljevine Jugoslavije. Naime, kapital iz tih zemalja koji je ulagan u Kraljevinu Jugoslaviju, tražio je veće jamstvo nego što je mogla pružiti vladajuća dinastija. Taj jamac moglo je biti, u prvom redu, predstavničko tijelo države.⁹⁹

U razdoblju od 1929. pa do 1931. godine u zemlji su vladale teške ekonomske prilike što je dodatno usmjerilo mržnju narodnih masa protiv diktatorskog režima, a i režim kraljevske diktature nije postigao stabilnost jer su stalno prijetile opasnosti od spontanih manifestacija narodnog nezadovoljstva te je kralj smatrao da je došlo vrijeme za prijelaz iz otvorene diktature na njezin novi oblik.¹⁰⁰

Stoga je kralj Aleksandar 3. rujna 1931. donio (nametnuo) novi ustav Kraljevine Jugoslavije – tzv. Oktroirani ustav. S obzirom da je kralj od 6. siječnja 1929. do 2. rujna 1931. vladao bez ustava, to razdoblje poznato je kao razdoblje otvorene diktature. Pitanje diktature nije riješeno donošenjem ovog ustava. Kralj je i nakon donošenja ustava vladao diktaturom, koja je bila poznata kao prikrivena monarhijska diktatura, ali je ta vladavina bila kamuflirana prividnim parlamentarizmom.¹⁰¹

Oktroirani ustav uveo je dvodomni sustav, odnosno Narodnu skupštinu i senat. Senat je odobravao skupštinske zakone, ali oni nisu vrijedili sve dok ih kralj ne bi potpisao. Dakle, to je bio lažni parlamentarizam u kojem je vlada bila odgovorna kralju, a ne Skupštini. Ustavom je zadržano centralističko ustrojenje države. Hrvatski zahtjevi za rješavanjem hrvatskog pitanja kao i zahtjevi za federalizmom ostali su neriješeni. Banska podjela koja je razbijala Hrvatsku samo je dodatno potvrđena.¹⁰²

Kralj je i dalje imao velika prava te je mogao nastaviti svoju diktatorsku vladavinu. Pravna nejednakost građana i dalje je bila zakonita. Žene nisu imale pravo glasa, nisu im bila dostupna sva zanimanja, a plaća u državnoj službi bila je niža od plaće muškaraca za isti posao, vojnici i sezonski radnici, koji su boravili izvan mjesta stalnog prebivališta, nisu imali biračko pravo, a vjernici priznatih vjeroispovijesti imali su bolji pravni tretman.

⁹⁹ Perić Ivo. Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje, Zagreb 1974. str. 168

¹⁰⁰ Protega, M. (2016). Politička prava i slobode na političkim područjima u Prvoj Jugoslaviji u razdoblju od 1929. do 1941.. *Pravnik*, 50. (100.), 133-148. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/174765>

¹⁰¹ Perić, Ivo. Hrvatska i svijet u XX. Stoljeću, treće izdanje, Zagreb 1995. str. 98

¹⁰² Pavličević, Dragutin. Povijest Hrvatske, Zagreb 1994. str. 348

Nakon donošenja ustava, kralj je vladao prikrivenom diktaturom koja je trajala od 1931. do njegova ubojstva u Marseilleu 1934.¹⁰³

8. ZAKLJUČAK

Diktatura kralja Aleksandra Karađorđevića obilježena je patnjom i stradanjima jugoslavenskih naroda, ponajviše Hrvata kao i svih nepriznatih naroda koji su živjeli u Kraljevini Jugoslaviji. Režim je bio okrutan posebice prema političkim protivnicima koji su najčešće završavali umorstvima ili na dugogodišnjim robijama. Pod režimom najviše su stradali oni politički protivnici koji su, oružanom borbom u svojim programima, pokušavali ostvariti rušenje postojećeg poretka, ili pak ostvarenje samostalnosti naroda čiji su bili pripadnici.

Nažalost, također su se za vrijeme diktature u teškom položaju našli i najmnogobrojniji i najsiromašniji slojevi stanovništva; seljaci i radnici, koji su se zbog različitih gospodarskih nedaća, korupcije i državnih nameta našli u bezizlaznoj situaciji. Posebno moram istaknuti težak položaj žena u takvim nedemokratskim uvjetima.

Ova diktatura, kao i sve diktature kroz povijest, nije doprinijela ničem pozitivnom u razvoju i napretku ljudi na ovim prostorima. Stradanja mnogih kao i iznimno teški životni uvjeti ne mogu bit sredstvo koje će opravdati bilo koji cilj.

¹⁰³ Perić, Ivo. Hrvatska i svijet u XX. Stoljeću, treće izdanje, Zagreb 1995. str. 98

9. LITERATURA

1. Boban, Ljubo. Kontroverze iz povijesti Jugoslavije 2, Zagreb, 1989.
2. Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961.
3. Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, drugi dio, Zagreb 1961.
4. Perić, Ivo. Hrvatska i svijet u XX. Stoljeću, treće izdanje, Zagreb 1995.
5. Perić Ivo. Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje, Zagreb 1974.
6. Horvat, Josip. Politička povijest Hrvatske, drugo izdanje, Zagreb 1990.
7. Horvat, Josip. Živjeti u Hrvatskoj 1900. – 1941. (Zapisci iz nepovrata), Zagreb 1984.
8. Jelić, Ivan. Povijena čitanka 4, Zagreb 1991
9. Krušelj, Željko. U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma. Politička zbivanja u koprivničkoj Podravini od objave šestosiječanjske diktature do sloma Kraljevine Jugoslavije, Koprivnica 2001.
10. Matković, Hrvoje. Povijest Hrvatske seljačke stranke, Zagreb 1999.
11. Pavličević, Dragutin. Povijest Hrvatske, Zagreb 1994
12. Stojkov, Todor. Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929. – 1935., str. 35; prema: Ljubo Boban, Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928. – 1941.
13. Šute, Ivica. Hrvatska povijest 1918.-1941., Zagreb, 2019.

INTERNETSKI IZVORI/ZNANSTVENI RADOVI

1. Leček, Suzana. „Karadžorđevići“ U: Hrvatski biografski leksikon (on-line). Leksikografski zavod “Miroslav Krleža”. Pristup ostvaren 11.8.2021. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=179>
2. Dobrivojević, I. (2006). Policija i žandarmerija u doba šestosiječanjskog režima kralja Aleksandra (1929. – 1935.). Časopis za suvremenu povijest, 38 (1), 99-137. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/1018793>

3. Janjatović, B. (1994). Hrvatska 1928.-1934. godine: vrijeme organiziranih političkih ubojstava. *Povijesni prilozi*, 13 (13), 219-244. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/107202>
4. Sabljak, I. (2014) Zagrebačke kulturne prilike u doba diktature kralja Aleksandra. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.
5. Obzor. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 31. 8. 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=44664>>.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja ANJA KUZMANIĆ, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja sveučilišnog/e prvostupnika/ce ENGLLESKOG JEZIKA I KNJIŽEVNOSTI^{POVIJESTI}, izjavljujem da je ovaj završni rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio završnog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga završnog rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 24.9.2021

Potpis

IZJAVA O POHRANI ZAVRŠNOG / DIPLOMSKOG RADA U DIGITALNI
REPOZITORIJ FILOZOFSKOG FAKULTETA U SPLITU

STUDENT/ICA	Ayga Kuzmanić
NASLOV RADA	Diktatura kralja Aleksandra
VRSTA RADA	Završni rad
ZNANSTVENO PODRUČJE	Humanističke znanosti
ZNANSTVENO POLJE	Povijest
MENTOR/ICA (ime, prezime, zvanje)	prof. dr. sc. Aleksandar Jukić
KOMENTOR/ICA (ime, prezime, zvanje)	
ČLANOVI POVJERENSTVA (ime, prezime, zvanje)	1. izv. prof. dr. sc. Eder Miloš 2. izv. prof. dr. sc. Miroslav Domazet 3.

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/ica predanog završnog/diplomskeg rada (zaokružiti odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15, 131/17), bude (zaokružiti odgovarajuće):

a.) u otvorenom pristupu

b.) rad dostupan studentima i djelatnicima Filozofskog fakulteta u Splitu

c.) rad dostupan široj javnosti, ali nakon proteka 6/12/24 mjeseci (zaokružiti odgovarajući broj mjeseci)

U slučaju potrebe dodatnog ograničavanja pristupa Vašem ocjenskom radu, podnosi se obrazloženi zahtjev nadležnom tijelu u ustanovi.

Split, 24.9.2021.

mjesto, datum

Kuzmanić

potpis studenta/ice